

Vesi vanhin voitehista

Historiallisten merkityskenttien ja käyttöyhteyksien jäljillä

Kati Kallio

Elollisten olentojen kannalta vesi on kaiken perusta: elämä on syntynyt vedessä, emmekä tule toimeen ilman sitä. Puhdas vesi on sekä maallinen ja uskonnollinen vertauskuva että pakottava käytännön tarve, mutta nykyhetkessä niin vesien ekosysteemit, tavanomaiset sateen ja poudan vuorottelut kuin käytettävissä olevat juomakelpoisen veden varannotkin ovat vakavasti uhattuna. Vaikka ympäristökriiseistä ja niiden muodostamasta uhkasta ihmisille sivilisaatiolle on olemassa tarkka luonnontieteellinen käsitys, tämä käsitys ei ole muuttunut riittäväksi toiminnaksi. (Ks. esim. Lähde 2015; Ripple ym. 2024.)

Yhtenä vastauksena toimivampaan ympäristökriiseihin reagoimiseen ja niiden käsittelemiseen on ehdotettu esimerkiksi taiteen, tarinallisuuden ja elämyksellisyyden hyödyntämistä (esim. Suominen 2016). Nykyään korostetaan usein myös *alkuperäiskansatiedon* ja *paikallisen tiedon* merkitystä niin tieteellistä tietoa täydentävänä tietämisen tapana, paikallisten olosuhteiden huomioon ottamisena, sosiaalisen kestävyuden, osallistamisen ja vaikuttavuuden edellytyksenä kuin mahdollisena sytykkeenä laajempiin, tasapainoisemman ympäristösuhteen mahdollistaviin maailmankuvan muutoksiin (esim. Huhmarniemi ja Salonen 2022; Soini ym. 2022, 21, 33–37; ks. myös Fingerroos ja Haanpää 2024). Näihin suuntauksiin voi liittyä myös esimodernilta ajalta juontuvien suullisten perinteiden ja uskomusperinteiden käyttöä. Paikallisen tiedon, hiljaisen tiedon ja taiteellisen tiedon rinnalle on Suomessa nostettu ainakin *perinnetiedon* (ks. Heiskanen ja Kailo 2006) ja *syntyitiedon* (esim. Vadén 2006, 95) käsitteet mahdollisuutena muuttaa tai palauttaa ympäristösuhteita ja tietämisen tapoja kestävyyskysymykset paremmin huomioiviksi tai ainakin keskustella näistä.

Tämänkaltaisten lähestymistapojen pohjakeen tarvitsemaa tietoa menneisyyden kansanomaisista merkitysmallmoista syntyy ja välittyy etenkin uskontotieteellisen, folkloristisen, antropologisen ja etnologisen tutkimuksen kautta. Tähän Elore-numeroon sisältyy Vesa Kyllösen ja Kristiina Näyhön (2024) laatima veteen liittyvän kulttuurin- ja kirjallisuudentutkimuksen bibliografia, joka kattaa sekä uudempaa että vanhempaa tutkimusta. Historiallisen kansanperinteen kohdalla suurin osa laajoista aineistolähtöisistä tutkimuksista on kuitenkin tehty jo 1900-luvun alkupuoliskolla. Sekä näiden klassikkoteosten käyttämät teoreettiset kehykset ja tulkintamallit että niiden tukena toimineet lähialojen tulokset ovat monin osin vanhentuneet. Uudemmatkin laajoja perspektiivejä hakevat tulkinnat rakentuvat usein tälle aiemmalle työlle, ja vanhemmista teoksista otetaan yhä uusia painoksia. Folkloristikan ja uskontotieteen aloilla olisikin kipeästi tarpeen tehdä vanhojen klassikkotutkimusten

ja suurten arkistoaineistojen kriittistä uudelleenluentaa. Aineistojen luonne ja koko sekä nykyinen ymmärrys suullisen perinteen variaation, merkitysten muodostumisen ja historiallisten kerrosten monitahoisuudesta ja arvaamattomuudesta tekee tästä kuitenkin hyvin haastavaa. Sähköisistä menetelmistä toivotaan uusien laajojen humanististenkin tulkintojen mahdollistajaa, mutta niiden käytössä on vastaavasti omat moninaiset haasteensa.

Tässä artikkelissa annan esimerkin siitä, miten moninainen ja monitulkintainen voi olla vain yhden lyhyen, nykykulttuurissa yhä käytetyn sananlaskun historiallinen käyttö- ja merkitystausta. Samalla käsittelen sähköisessä muodossa olevan kansanrunousaineiston laskennallisesti avustetun luennan menetelmällisiä mahdollisuuksia ja ongelmakohtia. Koska kansanperinteen ilmiöt usein kulkevat nykykulttuuriin Kalevalan kautta, luon taustoitukseksi silmäyksen siihen, miten Elias Lönnrot sananlaskua käyttää sekä sen käyttöihin historiallisessa sanomalehtiaineistossa ja internetissä. Tämän jälkeen esittelen sähköisessä muodossa olevan kansanrunousaineiston ja käytössä olevat luentamenetelmät. Tätä seuraa ensin aineiston laajempi etäluenta karttoineen ja kuvaajineen ja sen jälkeen tekstiesimerkkeihin keskittyvä yksityiskohtaisempi analyysi.

Nykykulttuurissa sananlasku ”vesi vanhin voitehista” esiintyy usein irrallisena lausahdukseksi, proosatekstin osana tai otsikkona, joka voi assosioitua monenlaisiin veden tärkeyteen ja puhtauteen liittyviin merkityskenttiin. Oman kokemukseni mukaan sen suulliseen käyttöön voi useinkin liittyä myös ihmetystä siitä, mitä lausahdus oikein tarkkaan ottaen tarkoittaa. Oliko ennen voiteeksi käytettävissä vain vettä? Mitä voide tässä oikein tarkoittaa? Epätietoisuus ei kuitenkaan näytä vähentävän lausahduksen ilmaisuvoimaisuutta ja käyttökelpoisuutta.

Ihmetys sananlaskun tarkasta merkityksestä liittyy kenties osaltaan siihen, että se on peräisin yhtä runosäettä laajemmista, menneisyyteen jääneistä käyttöyhteyksistä ja merkitysmaailmoista. Sananlasku on kulkeutunut läpi modernisaatioprosessien nykyaikaan asti, laajemmat merkityskentät ja niitä kannattanut kokonainen laaja ilmaisukulttuuri taas eivät. Sananlaskun nykykäyttö ja sen historiallinen laajempi kulttuurinen tausta ovatkin hyviä esimerkkejä yhtä lausahdusta laajempien mielikuvien ja niillä luotujen merkitysten kerrostumista ja muutoksista. Niin ennen kuin nykyäänkin kiteytyneet lausahdukset ovat olleet kytkettävissä moniin erilaisiin käyttö- ja merkitysyhteyksiin, ja jokaisella käytöllä on potentiaali luoda uusia merkityksiä ja – suosituksi tai tunnetuksi tullessaan – myös muuttaa yleisemmin jaettuja mielikuvia.

Suuri osa Suomessa ja Virossa tallennetusta laajasta kalevalamittaisen runouden aineistosta on nykyään käytävissä sähköisenä aineistona. Tämä luo mahdollisuuksia tunnistaa säe- ja sanatason ilmiöitä, joita aiemmin oli paljon työläämpi jäljittää. On mahdollista analysoida uusilla tavoilla – tai nopeammin – vaikkapa Kalevalan lähteitä ja Lönnrotin työskentelyprosesseja (esim. Sykäri 2020; Mäkelä ym. 2024) tai itse kansanrunousaineistoa ja siinä esiintyvien aiheilmien ja muiden piirteiden variaatiota tai levinneisyyttä (esim. Sarv ja Järv 2023; Kallio ym. 2024; Lintrop 2024; Sarv ym. 2024). Lyhyestäkin sananlaskusäkeestä voi alkaa loputtomalta tuntuvien variaatioiden ja merkitysyhteyksien ketju, jossa yksityiskohtien paljous saattaa läkähdyttää. Digitaalinen luenta voi – menetelmästä riippuen – joko pelkistää pois tai korostaa näitä yksityiskohtia (ks. Sarv ym. 2024). Jaettujen ja laajalle levinneiden piirteiden ohella juuri yksityiskohdat, poikkeukset ja yksittäiset käyttöyhteydet antavat

mahdollisuuksia pohtia, mitä mielikuvia ja käyttötilannekohtaisia merkityksiä yksikin kiteytynyt lausahdus voi mahdollistaa.

Käytän ensisijaisena aineistona Suomen, Venäjän Karjalan ja Inkerin alueelta tallennetun kalevalamittaisen runouden SKVR-aineistoa, mutta paikoin myös hajanaisempaa, enemmän virheitä, tunnistamattomia kaksoiskappaleita ja muitakin perinteenlajeja kuin runolaulua sisältävää Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisemattomien runojen JR-aineistoa.¹ SKVR-aineistoon sisältyy pitkän ajan kuluessa tehty runotyypikohtainen SKVR-hakemisto, JR-aineistossa taas tällaista ei ole. Työvälineinä toimivat Eetu Mäkelän (2017–) runoaineistoihin soveltama teksti- ja metatietohakuliittymä Octavo, Maciej Janickin (Janicki ym. 2021–) kehittämä runosäkeiden samankaltaisuuslaskennalle pohjautuva lähilukuliittymä Runoregi sekä näihin linkittyvä kartta- ja lajikuvaajakäyttöliittymä FILTER Visualizations (Janicki ym. 2022–). Liitän mukaan myös osin vielä kehitteillä olevia kokeiluita runoston monitasoisen verkottuneisuuden visualisoinnista.

Runosäe Kalevalassa

Kansanrunouden nykykäytöt kulkevat usein Elias Lönnrotin kansanrunousaineiston pohjalta kirjoittaman *Kalevalan* (1849) kautta. Runoregi-liittymällä ja Octavon tekstihauilla on aiempaa helpompaa tunnistaa Kalevalan säkeiden todennäköisiä kansanrunolähteitä (ks. Kallio ja Mäkelä 2019; Janicki ym. 2024a; 2024b). Laajemmassa mittakaavassa Lönnrotin työskentelyprosesseja on viime aikoina tarkasteltu Avoin Kalevala -hankkeessa (Hämäläinen ym. 2019–2022).

Kalevalassa ”vesi vanhin” -alkuinen säe esiintyy kahtena erilaisena versiona. *Kalevalan* kahdeksannessa runossa Väinämöinen on saanut haavan polveensa eikä muista sen parantamiseen tarvittavaa Raudan synty -loitsua kokonaan. Hän lähtee etsimään apua ja yhdeksännessä runossa kysyy sitä jo kolmannen talon ukolta. Tämä ei muista raudan synnyn alkua, jonka Väinämöinen puolestaan muistaa. Lönnrot on rakentanut parantamiseen tarvittavan loitsun todella pitkäksi. Toisin kuin kansanomaiset loitsut, Lönnrot aloittaa raudan syntynsä itse rakentamallaan, yksijumalaisella kosmoksen luomisella (runo 9, säkeet 29–36):

ilma on emoja ensin,
vesi vanhin veljeksiä,
rauta nuorin veljeksiä,
tuli kerran keskimäinen.
Tuo Ukko, ylinen luoja,
itse ilmojen jumala,
ilmasta ve'en eroitti,
veestä maati manterehen.

Lönnrotin tulkinnassa ilma on siis ensimmäinen äiti ja vesi tämän vanhin, tuli keskimäinen ja rauta nuorin poika. Kristilliselle Jumalalle analoginen Ukko on erottanut veden ilmasta ja maan vedestä eli luonut sekä ensimmäisen äidin että tämän pojat.

¹ Julkaisemattomien runojen aineistoon on tapana viitata arkiston ja arkistonkokoelman lyhenteellä, kerääjän nimellä, keräelmänumerolla ja keruuvuodella (SKS KRA Paulaharju, Samuli 51738. 1930). Nyt kun korpus on julkaistu sähköisessä muodossa ensin FILTER-hankkeen avoimissa työvälineissä ja sen jälkeen osana Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran SKVR-verkkopalvelua (www.skvr.fi), sen runoille on annettu myös korpuskohtaiset signumit (JR 51738). Käytän tässä artikkelissa näitä.

Ilman ja veden eksplisiittinen kehystäminen maailman alkuelementeiksi sekä ilman ensimmäiseksi emoksi nostava säe näyttävät olevan Lönnrotin omaa luomusta. Ne tukevat Lönnrotin eepoksensa alkuun rakentamaa omaperäistä versiota maailmansynnystä, jossa keskeishahmona on hänen itse luomansa Ilmatar. Karjalais-suomalaisissa kansanrunoissa Ilmatarta ei tunneta, vaan Väinämöinen päätyy osana seikkailujaan ajelehtimaan meren selvälle selälle, vesilintu munii hänen polvensa päälle, ja rikkoontuvista munista syntyvät maa, aurinko, kuu ja tähdet. (Maailman luomisesta ja Ilmattaresta *Kalevalassa* ks. Knuuttila 2000; Saarelainen 2021; Tarkka 2022.) Virossa ja Inkerissä Väinämöisen kaltaista hahmoa ei esiinny tässä yhteydessä, vaan lintu munii kosmoksen mahdollistavan alkumunansa esimerkiksi kei-nun tai mättään päälle (Särg 2023; Lintrop 2024). Vesi, ilma ja maa ovat kansanrunoissa alusta lähtien olemassa. (Siikala 2012; Tarkka 2020; SKVR-hakemisto: *Maailmansyntyruno*; ERAB-hakemisto: *Loomine*.) Jäljempänä esiteltävät sähköiset lukutavat tekevät helpommaksi myös Lönnrotin tulkintaprosessien tarkemman analyysin.

Kansanrunoaineistosta Lönnrotin säe ”Ilmatar emoja ensin” löytyy vain kahdesta 1800-luvun lopun Raudan syntyä käyttävästä loitsusta, ilmeisesti *Kalevalasta* takaisin suulliseen perinteeseen omaksuttuna.² Ilmatar esiintyy Lönnrotin käytössä olleessa lähdeaineistossa vain pienenä, irrallisena kahden säkeen jaksona osana tautiloitsua: ”Ilmatar ihava impi, Joka vanhin vaimoksista” (SKVR I4 272).³ Lönnrotin hallussa ollut yksittäinen, vanhempi käsikirjoitus nykyisen Suomen puolen Karjalan seurakunnissa palvelleelta pastori August Blomqvistilta kuitenkin kertoo pohjolan tai pohjalahen immestä, joka meren selvälle selälle lähdettyään tulee raskaaksi meren ukolle ja synnyttää Väinämöisen. Ei ole selvää, mistä saati keneltä muistiinpano on tallennettu, todennäköisesti Pohjois-Karjasta tai Pohjois-Pohjanmaalta. (Tarkka 2022, 143; SKVR VII1 96; SKVR XII1 2; ks. myös SKVR XII1 1.) Väinämöinen on siis tässä toisinnossa pohjolan immen ja meren ukon, pohjoisen ja veden poika. Lönnrotin Kiteeltä vuonna 1828 tallentamassa loitsussa taas Väinämöinen on paitsi ”suurin jumaloista” myös ”vanhin vaimoin kannetuista, vanhin kantamattomista” eli ihmisistä ja kenties muistakin olennoista ensimmäinen (SKVR VII5 loitsut 3274).⁴ Kansanomaiselle mytologialle on ominaista piirteiden variaatio ja eri kertojien, runotyyppien ja alueiden suurikin keskinäinen ristiriitaisuus (Tarkka 2005; Siikala 2012, 75; Issakainen 2012, 91).

Näiden yksittäisten Ilmattaren ja Väinämöisen syntyä ja vanhimmuutta koskevien aiheilmien pohjalta Lönnrot ilmeisesti katsoi mahdolliseksi esittää Ilmatar paitsi ensimmäisenä toimijana, myös ensimmäisenä vaimona eli raskaaksi tulevana naisena – ja ensimmäisenä syntyneen eli vanhan Väinämöisen äitinä. Väinämöisen ensimmäisyyteen viittaa kansanrunoudessa toki moni muukin seikka, esimerkiksi se, kuinka hyvin hän tuntee maailman alkuun liittyvät tapahtumat (esim. SKVR-hakemisto: Kilpalaulanta). Venla Sykärin (tulossa) mukaan Lönnrotille oli tyypillistä ottaa *Kalevalan* rakentamiseen ajatuksia yksittäisistäkin

2 SKVR I2 1023; SKVR XIII3 9198. Runoregi (ks. jäljempänä) ei tunnista säkeelle muita variaatioita, eikä liioin löydä sellaisia sanamuotojen tai useamman sanan ilmausten variaatioita hakemalla.

3 Kansanrunoudessa nimi *ilmatar* tunnetaan vain muutamana mainintana loitsuissa ja ilman tyttärenä (Ilmatytär) lyyris-eeppisissä runoissa Setomaalla. Erilaisia ilman neitoja, tyttäriä ja impiä esiintyy kyllä pohjoisempina etenkin loitsuissa ja etelämpänä lyyris-eeppisissä runoissa, mutta ei maailmansynnyn yhteydessä tai Väinämöisen äitinä. Aunuksessa Ilmotar esiintyy seppänä (vrt. Ilmarinen). (Octavossa Term discovery -haut ilma* (885 sanamuotoa), ilmo* (407 sanamuotoa), ilmu* (100 sanamuotoa); näiden pohjalta rajattuna tekstihaut ilmatar*, ilmattar*.)

4 Tämän yhden Väinämöis-maininnan ohella vanhimmaksi vaimoin kannetuista mainitaan vain Ilmarisen sisarena esiintyvä ”Annikki sisäryeni” D. E. D. Europaeuksen Ilomantsin Megrijärveltä Simana Huohvanaiselta tallentamassa runossa SKVR VII1 436.

tallentamistaan esimerkeistä ja poikkeaviltakin laulajilta ja punoa mukaan oman aikansa luterilaisen kristillisyyden mukaisia piirteitä.

Kalevalan kolmannen runon kilpalaulantajaksossa, osana Joukahaisen pitkää tietojen ja syntymien luetteloa, esiintyy toinen yleinen "vesi vanhin" -säettyoppi: "Vesi on vanhin voitehista, kosken kuohu katsehista, itse Luoja loitsijoista, Jumala parantajista". Jakson alkuperä on A. E. Ahlqvistin vuonna 1825 Iloimantsista tallentamassa *Vedensyntyloitsussa* (SKVR VII4 loitsut 3131). Säe "Jumala parantajista" esiintyy siinä muodossa "Jumala puhelijoista". "Parantaja" oli epäilemättä suurelle yleisölle ymmärrettävämpi kuin puhumalla, loitsimalla parantamiseen viittaava "puhelija". Lönnrot löysi tilalle vaihtamansa säkeen ilmeisesti A. J. Sjögrenin vuonna 1825 tallentamasta pielisjärveläisestä tekstistä (SKVR VII3 loitsut 764), joka on säettyypin ainoa *Kalevalaa* edeltävä säilynyt lähde.

Lönnrot tunsi jaksosta useamman kansanomaisen version, joista valita. *Kalevalaa* edeltäneessä vuoden 1933 runokäsikirjoituksessa *Runokokous Väinämöisestä* esiintyy muoto "Vesi vanhin veljeksistä, Kiukua merikivistä, Patsas puista pähkeistä, Kattila pataranista". Kiukas eli kiukaan kivet ovat siis vanhimmat kaikista meren kivistä, pirtin tai saunan kannattimena toimiva pystypuu puista ja kattila (huonoista) padoista. Lönnrot antaa saman jakson myös vuoden 1835 niin kutsutun *Vanhan Kalevalan* loppuun painattamisessaan toisintolisissä. Tämän kotipiiriin ja saunaan assosioituvan loitsujakson alkuperäislähde löytyy Lönnrotin käsikirjoituksista, mutta sitä ei ole pystytty ajoittamaan tai paikantamaan.⁵ *Kalevalan* toiseen, nykyisin tunnettuun painokseen Lönnrot valitsi kuitenkin Jumalan ylivertaisuutta korostavan version.

Kalevalassa "Vesi vanhin veljeksistä" perustelee siis Lönnrotin kristillissävytteistä käsitystä kosmoksen synnystä, ja "Vesi vanhin voitehista" on yksittäinen osa pitkää tietojen luetteloa, jolla Väinämöinen ja Joukahainen kilpailevat.

Runosäe historiallisissa sanomalehtiaineistoissa ja internetissä

1800-luvun kirjalliseen kulttuuriin monet kansanperinteen ilmiöt kulkivat kirjallisten kansanrunojulkaisujen kautta, ja *Kalevala* oli näistä vaikutusvaltaisimman. Historiallisissa sanomalehtiaineistoissa esiintyy sekä *Kalevalassa* esiintyvää säettä "Vesi vanhin voitehista" että "Vesi vanhin veljeksistä", molempia 1860-luvulta lähtien, mutta voide-versiota huomattavasti useammin.⁶

Ensimmäisenä voide-version esiintymänä *Suomen Julkisia Sanomia* kirjoittaa 1.5.1862 (no. 33: 1) Kaisaniemeen perustettavasta "Wesi-lääkkeen laitoksesta" sananlaskua "Wesi Wanhin Woitehista" käyttäen. Kaikkiaan mainintoja on 1800-luvulta 32, suurin osa viimeiseltä vuosikymmeneltä, ja vain yksi näistä on selkeä useampisäkeinen sitaatti *Kalevalasta* (*Ilmarinen* 8.7.1886, no. 78: 1). Esimerkiksi *Wiipurin Sanomissa* (25.5. ja 20.5.1890, no. 114: 2 ja 116: 2) ilmestyi selvästi kansaa valistamaan tarkoitettu kertomus "Pieni tarina eli puhtautta Itä-Suomeen", jossa säe esiintyy isännän kommenttina emännälle, joka epäilee tohtorin muodikkaasta kylmillä kääreillä parantamista. Ensimmäinen veljeksistä-version maininta on suora sitaatti *Kalevalasta* ("Ilma on emoja ensin, Wesi wanhin veljeksiä") jutussa, joka kertoo Otto

5 Lönnrot (1833) 1929, runo XV; 1835, 321; JR 85229.

6 Sumea, kaikki sanat vaativa haku fraaseilla "Vesi vanhin veljeksistä" ja "Vesi vanhin voitehista" *Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot* -kokoelmasta. Sumea haku löytää myös versiot, joissa v esiintyy w-muodossa ja sallii jonkun määrän tekstintunnistusvirheitä.

Donnerin intialaista ja suomalaista maailmansyntyä käsittelevästä väitöskirjasta (*Helsingin Uutiset* 13.5.1863, no. 38: 3). Muita mainintoja on 1800-luvun loppupuolella kuusi, ja ne liittyvät tulviin, säätiloihin tai yleisempään tulta käsittelevään esitelämään.

”Vesi vanhin voitehista” esiintyy sanomalehtiaineistossa paitsi yleisemmin, myös useammin ilman suoraa tai epäsuoraa viitettä *Kalevalaan*. Vaikuttaa siltä, että se on tunnettu sananlaskuna laajemmin myös *Kalevalasta* irrallaan. Tämä saattaa osaltaan selittää myös sen vahvaa välittymistä nykykulttuuriin.

Nykykulttuurissa sananlasku ”Vesi vanhin voitehista” voi viitata esimerkiksi puhtaaseen pesuveteen tai juomaveteen (esim. Hirvonen 2024), pesemiseen tai tarkemmin käsienpesuun (esim. Savolainen-Kopra ja Hovi 2012), puhtauden merkityksiin tai siivoamiseen (esim. Pikapuhtaus 2023), voiteisiin (Ulmanen 2017) tai yleisemmin vedenkäyttöön (Janita 2020). Sää ”Vesi vanhin voitehista” on internet-aineistoissa Google-haun perusteella huomattavasti yleisempi kuin ”Vesi vanhin veljeksistä”.⁷ Noin 42 prosentissa käytöistä esiintyy myös sana ”sauna”. Puhekielinen muoto ”Vesi vanhin voiteista” on huomattavasti harvinaisempi kuin runokielinen pidempi muoto ”Vesi vanhin voitehista”. Nykykorvaan kenties vanhahtavan kuuloisella, täyden kalevalamittaisen säkeen kattavalla runomuodolla sananlasku erottuu paremmin muusta tekstistä tai puheesta ja tunnistuu sananlaskuksi. Siinä missä ”Vesi vanhin voitehista” esiintyy irrallisena ja itsenäisenä sananlaskuna, ”Vesi vanhin veljeksistä”-säkeen käytöt liittyvät pääosin tietoiseen arkistosta tai julkaisuista löydettyjen pidempien *Veden synty* -runojen siteeraamiseen: fokus on suullisen perinteen tallennettujen muotojen esittämisessä.

Vesi vanhin voitehista -sanalasku näyttää siis kulkevan nykyaikaan ennemmin sananlaskunomaisten käyttöjen jatkumon kuin *Kalevalan* kautta. Modernissa kulttuurissa – niin 1800-luvun sanomalehdissä kuin nykyisessä nettikulttuurissa – ajatus vedestä vanhimpana voiteena on selvästi käyttökelpoisempi ja ymmärrettävämpi kuin ajatus vedestä vanhimpana veljeksenä. Kansanrunoudessa asia oli päinvastoin.

Aineisto ja menetelmät

Suuri kalevalamittaisen runouden eli runolaulun (viroksi *regilaul*) aineisto on tallennettu pääosin 1800-luvulla ja 1900-luvun alkupuoliskolla Suomesta, Karjalasta, Inkeristä ja Virosta. Nykyään kolme suurta kalevalamittaisen runouden aineistokokonaisuutta ovat saatavilla myös sähköisessä muodossa: *Eesti Regilaude Andmebaas* ERAB eli virolaisen runolaulun tietokanta, *Suomen Kansan Vanhat Runot* -kirjasarjaan perustuva SKVR-aineisto sekä SKS:n julkaisemattomien runojen aineisto JR, joka sisältää SKVR-julkaisusta pois jätettyä ja sen julkaisemisen jälkeen kertynyttä aineistoa. FILTER-hankkeessa olemme liittäneet nämä aineistot yhdeksi tietokannaksi ja lisänneet vertailuaineistoksi suomalaisia kalevalamittaisia kirjallisia runoja ja kansanlaulukokoelmia (1658–1866). Tässä artikkelissa käytetyssä SKVR-aineistossa on 89 247 ja JR-aineistossa 85 589 tekstiä. Ne sisältävät etenkin karjalan-, inkeröisen- ja suomenkielistä aineistoa. (Aineistosta ja sen käsittelystä enemmän ks. Kallio ym. 2023.)

7 Google-haku ”Vesi vanhin voitehista” antaa hakukoneen mukaan noin 8830 tulosta, puhekielisempi muoto ”Vesi vanhin voiteista” vain noin 253. Tuloksia, joissa on sekä ”Vesi vanhin voitehista” että ”sauna”, on noin 3740. Versio ”Vesi vanhin veljeksistä” antaa vain noin 184 tulosta. Verrattuna vuoden 2023 keväällä tekemiini hakuihin joukossa on huomattavan paljon hankkeeseen ”Vesi vanhin voitehista – mitä ihmettä?” liittyviä tekstejä, ja hankkeen näkyvyys luultavasti myös lisää sananlaskun muuta käyttöä.

1800-luvulla tallennetut suulliset runot kantavat elementtejä sekä tallennusajaltaan että varhaisemmilta ajoilta. Kielellisten piirteiden, lajien ja käyttöyhteyksien kirjon sekä runoston levinneisyyden pohjalta ajatellaan, että runokieli ja -mitta ovat todennäköisesti kehittyneet aiempien muotojen ja naapureilta saatujen vaikutteiden pohjalta aikana, jolloin itämerensuomalaiset kielet eivät olleet vielä erkaantuneet toisistaan. Nykyään kielitieteen piirissä ajoitetaan tämä ajanjakso noin kahdentuhannen vuoden taakse. (ks. Frog 2019). Jokainen tallennettu runo on esittäjänsä tilannesidonnainen tulkinta ja voi sisältää sekä aivan uusia että monilta eri aikakausilta peräisin olevia elementtejä (ks. esim. Timonen 2004; Tarkka 2005). Perinteen jatkumot kulkevat – usein kirjallisten lähteiden ja hyvinkin uudenlaisten käyttäjien kautta – nykyaikaan asti.

1800-luvun runokeruussa päähuomio oli tyypillisesti teksteissä. Kiinnostus kohdistui ennen kaikkea vanhimpina pidettyihin runotyyppeihin ja -lajeihin, ei niiden esittäjiin, esitystapoihin tai tekstien merkityksiin ja käyttötapoihin tallennusaikaisissa paikallisyhteisöissä. Niinpä tallennustilanteiden ja runojen esitys- ja käyttötapojen analyysi edellyttää usein moninaisten, vaikeatulkintaistenkin lähdemateriaalien tulkintaa. Tallentajien muista aineistoista, kuten matkakertomuksista, tutkimuksista, päiväkirjoista, valokuvista ja kirjeistä, tai erilaisista paikallishistoriaan liittyvistä aineistoista voi löytyä hyödyllisiä tietoja. 1900-luvun puolivälin jälkeen alkoi tallentua parempilaatuista äänitemateriaalia. Toisaalta samaan aikaan runot olivat pääosin jo jääneet julkisesta, yhteisöllisestä käytöstä, ja niiden laulaminen liittyi usein lapsuuden muistelemiseen tai aivan uudensuonlaiseen, moderneihin esityskonteksteihin. (Ks. Timonen 2004; Tarkka 2005; Oras 2008.)

Joskus runojen yhteydestä löytyy myös lyhyitä sitaatteja tai kuvauksia laulajien kommentteista ja näkemyksistä. Larin Paraske on tässä suhteessa poikkeuksellinen laulaja: pitkä yhteistyösuhde A. A. Neoviuksen kanssa tuotti laajan aineiston, jonka pohjalta Senni Timonen (2004) on kyennyt analysoimaan, mitä Paraske runoistaan ja runokielestään ajatteli. Tavanomaisempaa on löytää vain yksittäisiä satunnaisia mainintoja. Keskeisin lähde runojen merkitysten jäljille onkin – olosuhteiden pakosta – itse runoaineisto, sellaisena kuin se on kaikkine vaillinaisuuksineenkin tallennettu. On mahdollista kartoittaa, miten runot, aiheet ja ilmaukset varioivat ja yhdistyvät toisiinsa ja minkälaisissa merkitysyhteyksissä tietyt ilmaiset ja aiheet esiintyvät. Tämä edellyttää usein monenlaista tietoa siitä, miten, miksi ja millaisissa kohtaamisissa aineistoa on tallennettu (ks. esim. Timonen 2004; Tarkka 2005; Kallio 2013; Seppä 2015).

Merkitysyhteyksien kirjo avaa myös yhden ilmauksen tai aiheelman kantamien mahdollisten merkitysten kirjoa: Missä merkityksissä erilaisia runoja, aiheita ja ilmauksia on ollut mahdollista käyttää? Miten niitä on liitetty toisiinsa? Mitkä merkitykset ovat yleisimpiä, tyypillisimpiä, laajimmin jaettuina? Mitä kaikkea aiheilla voi sanoa, missä uusissa yhteyksissä niitä voi käyttää? Miten niiden merkitys voi muuttua asiayhteydestä ja tilanteesta toiseen? Lotte Tarkka (2005) näyttää, miten yhdestä pitävästä tallennetun laajan runoaineiston kokonaisuuden analyysillä voi avata laajemmin runokulttuurin merkitysjärjestelmiä. Frog (esim. 2013) on puolestaan käsitellyt sitä, mitä tietyn aiheelman variaatiosta laajalla alueella ja pitkällä aikajaksolla voi päätellä. Joskus muiden suullisen perinteen lajien huomioon ottaminen voi auttaa runoston tulkinnassa, mutta kokonaisuuksina perinteenlajit käsittelevät usein eri aihepiirejä tai antavat niistä sangen erilaisiakin tulkintoja (ks. esim. Stepanova ja Frog 2015).

Yhteen runotyyppeihin keskittyvät analyysit ovat – runoston laajuudesta ja laajasta variaatiosta johtuen – olleet kalevalamittaisen runon tutkimushistoriassa yleisimpiä. 1900-luvun alkupuolella tavoitteena oli ennen kaikkea runojen alkuperien ja kulkeutumisreittien tavoittaminen. Aiempia menetelmiä ja tulkintoja koskeneen kiivaan kritiikin ja kansainvälisten paradigmanvaihdosten myötä huomio alkoi suuntautua ennemminkin yksittäisiin esityksiin, esittäjiin, paikallisyhteisöihin, runojen merkityksiin ja niiden käyttötapoihin, ja aineistoa alettiin rajata ennemminkin pitäjä- tai laulajakohtaisesti. Vanhoissakin tutkimuksissa on silti usein tarkkoja, yhä päteviä huomioita runojen variaatiosta. (Ks. Frog 2021.) Juuri variaation ja toistuvuuksien tarkastelu yhdistää runoaineistoja eri aikoina tutkineita, kun taas se, miksi variaatiota tutkitaan ja mitä siitä voi päätellä, on vaihdellut tutkijoittain ja aikakausittain. Nykyiset tulkinnat variaation luonteesta, moninaisuudesta ja merkityksestä poikkeavat huomattavasti sadan vuoden takaisesta (ks. Harvilahti 1992).

Murteiden ja lähisukukielten sanakirjat sekä kielihistorialliset ja etymologiset tiedot auttavat usein runoaineiston tulkinnassa. Runosto voi kantaa mukanaan sanoja ja sanamuotoja, jotka eivät ole kuuluneet tallennusaikaiseen puhekieleen. Nämä voivat olla esimerkiksi jäänteitä kielihistorian aiemmilta vaiheilta, lainoja naapurimurteista ja -kielistä tai ainoastaan runokielelle ominaisia piirteitä. (Ks. esim. Lauerma 2004.) Sanan merkitys voi poiketa nykylukijalle mieleen tulevista merkityksistä huomattavastikin etenkin, jos kyse on karjalan tai inkeröisen kaltaisesta lähisukukielestä.

Runoaineiston kielellinen variaatio on suurta. Etenkään murteille ja suomea ja viroa pienemmille kielille ei tallennusten kiivaimpana aikana ollut vakiintuneita kirjoitustapoja, ja koulutuksesta, kielitaustasta ja tallennuksen tarkoituksesta riippuen runonkerääjät kirjoittivat runoja ylös hyvin vaihtelevin tavoin. Tämä tarkoittaa sitä, että runostossa esiintyviä sanoja vastaavien muotojen löytäminen sanakirjoista on helpompaa aineiston ja sanakirjojen kokeelle käyttäjälle. Aineiston, sen sisältämät kielimuodot ja runokielen variaation tuntevan on myös helpompi saada tekstihakunsa kattavammiksi. Suuri kielellinen variaatio tarkoittaa myös sitä, että monet laskennallisten ihmistieteiden yleiset menetelmät eivät ole suoraan tai ollenkaan sovellettavissa runoaineistoon.

Hakemistot ovat olleet keskeinen tallentuneen runoaineiston käyttämisen työväline. *Suomen Kansan Vanhat Runot* -kirjasarjaan (1908–1948, 1997) laadittiin osakohtaisia runohakemistoja. 1980-luvulla näistä alettiin luoda yhtenäistettyä runotyyppien ja -aihelmien hakemistoa. Tämän työn tulos on nykyään käytettävissä sähköisenä SKVR-hakemistona. Runotyyppejä ja -aihelmia on hakemistossa yhteensä 7 573. Näistä 2 827 esiintyy vain yhdessä tekstissä. Hakemisto on ennemminkin työväline kuin valmis tulos: se pyrkii antamaan lukijalle kattavan valikoiman tiettyyn aiheeseen jollain tapaa liittyviä runoja tai aiheita. Sen eri osat on luokiteltu eri perustein: esimerkiksi kertovat runot laajojen juonikokonaisuuksien perusteella, lyriikka pieninä aiheina, loitsut taas käyttötarkoituksen ennemmin kuin tekstityypin mukaan. Hakemiston eri osat toimivat siten hyvin erilaisilla tavoilla suhteessa vaikkapa runosäkeiden ja -tekstien laskennalliseen samankaltaisuuteen. Asteriskilla* on merkitty tekstit, joiden liittyminen runotyyppeihin on epävarmaa, heikkoa tai tulkinnanvaraista. JR-aineistosta ei hakemistoa ole. (Ks. tarkemmin Kallio ym. 2023.)

Aikana ennen sähköisiä hakuliittymiä hakemistot olivat paras väline halutun runoaineiston poimimiseen. Runotyyppien ja aiheiden rajat ovat kuitenkin aineistossa hyvin eläviä, muuntelevia ja liukuvia. Aiheet, säetyypit ja ilmaukset voivat liittyä toisiinsa lukemattomin

erilaisin tavoin. SKVR-kirjasarjan Inkerin niteitä laatinut Väinö Salminen (1924) totesikin paremmaksi järjestää osat kerääjien kuin runotyyppien mukaan: yksiselitteisten tyyppien rajaaminen laulajien loputtomasta variaatiosta oli etenkin lyyristen runojen kohdalla monin paikoin mahdotonta.

Sähköisten aineistojen mahdollistamat sana- ja fraasihaut antavat mahdollisuuden tarkastella aineistoa runotyyppiä pienempien merkitys- ja muotoyksiköiden tasolla. Samalla aineiston kielellinen moninaisuus asettaa haasteensa: tutkijan runoaineiston ja sen sisältämien kielten ja kirjoitustapojen tuntemuksesta riippuu, kuinka nopeasti ja kuinka kattavan itseään kiinnostavan aineiston saa seulottua esiin. Sopivan, riittävän kattavan sana- tai sanayhdistelmähaun etsiminen on usein työlästä. Esimerkiksi sanan katkaisukohta tai haettavien varianttien määrä riippuu paljon siitä, kuinka paljon sanalla on murteellista ja kirjoitusasullista variaatiota ja miten vakaa sanan alku on, tai kuinka samankaltaisia muita sanoja aineistossa esiintyy. Kuvasimme viisi vuotta sitten silloisen Octavo-käyttöliittymän tarjoamia luentamahdollisuuksia (Kallio ja Mäkelä 2019). Tämän jälkeen liittymään on tullut joitain muutoksia. SKVR-tietokannassa käytössä olevat normalisointisäännöt on otettu käyttöön: nämä helpottavat hakuja mutta eivät muuta käyttäjälle näkyviä tekstejä. Octavo-haut voi nykyään projisoida pitäjä- tai maakuntakohtaiselle kartalle tai visualisoida suhteessa runotyyppihakemistoon erillisessä Visualizations-liittymässä. Octavo antaa linkit myös runoteksteihin Runoregi-liittymässä sekä SKVR-verkkopalvelussa.

Octavon rinnalle kehitetty Runoregi (ks. Janicki ym. 2024a) tarjoaa lähiluettavaksi runoaineiston samankaltaisuutta tunnistavan laajan laskennan (Janicki 2022; 2023; Janicki ym. 2023) tulokset. Käyttöliittymässä on mahdollista tarkastella laskennallisesti samankaltaisiksi tunnistettujen säkeiden, runojaksojen tai kokonaisten tekstien joukkoja metatietoineen. Laskenta tunnistaa usein myös kirjoitusasuja ja säemuotoja, joita ihmislukija ei tulisi ajatelleeksi. Toisaalta se ei aina tunnista kaikkea ihmislukijan kannalta merkityksellistä variaatiota, ja kieliasultaan tai murremuodoiltaan vaihtelevia säkeitä voi helposti päätyä naapuriklustereihin tai jäädä tunnistumattakin. Myös SKVR- ja ERAB-aineistojen runotyyppihakemistot ovat Runoreessä käytettävissä: yhtä runotyyppiä voi myös tarkastella dendrogrammina eli samankaltaiset tekstit lähekkäin asettelevassa sukupuuna, ja mukaan voi ottaa myös automaattisesti tunnistettuja samankaltaisia tekstejä hakemistoa ilman olevasta JR-aineistosta ja ERAB-aineiston indeksoimattomasta osasta. Olemme FILTER-hankkeessa myös pohtineet, olisiko säkeiden ja runojen samankaltaisuutta tunnistavan menetelmän avulla mahdollista luoda laajempia aineistolähtöisiä motiiviluokitteluja, mutta aineiston variaation monitasoisuus on toistaiseksi ollut liian suuri haaste. Laskennallisesti tunnistettujen samankaltaisten runosäkeiden joukkojen eli klustereiden toisiinsa liittymistä voi kuitenkin visualisoida esimerkiksi Gephi-ohjelmalla tai muilla verkostoonalyysin työkaluilla, mikä auttaa usein hahmottamaan vaikkapa tietyille runotyyppille tyypillisiä keskeismotiiveja ja runotyyppien suhteita toisiinsa (Sarv ym. 2024).

Liittymät on pyritty tekemään niin, että kulloisessakin näkymässä on mahdollisimman paljon metatietoja. Tulkintaprosesseja nopeuttaa tieto siitä, miltä ajalta ja mistä pitäjistä mikäkin runo on tallennettu, kuka sen on tallentanut ja miten se on hakemistossa luokiteltu. (Ks. myös Ilyefalvi 2020.) Esimerkiksi *Kalevalan* ja muiden kirjallisten teosten julkaisemisen jälkeen runot saattavat pitää sisällään niistä opittuja piirteitä, jotka eivät olleet osa paikallista runokulttuuria ennen kuin teoksia alettiin lukea ja niistä opittua soveltaa. Jotkut tallentajat tai tallenteiden editoijat taas tuottivat ongelmallisia aineistoja. Esimerkiksi Christfrid

Gananderin pidemmät runot SKVR:n osassa XV ovat Matti Kuusen tekemiä hypoteettisia rakennelmia, eivät Gananderin aineistosta oikeasti löytyviä runoja. Tekotapa on selitetty kirjan esipuheessa ja koodattu alaviitteisiin, mutta tätä sähköisten aineistojen lukija ei aina huomaa.

Erilaiset sähköisten aineistojen haku-, järjestämis-, analyysi- ja visualisointitavat – kuten tässä artikkelissa käytetyt sana- ja metatietohaut, runotyyppihakemistot, kartat, verkostokuvaajat ja erilaiset laskennalliseen tekstitason samankaltaisuuteen perustuvat menetelmät – nostavat erilaisia osajoukkoja, piirteitä ja keskinäisiä suhteita analyysin tarpeiksi ja mahdollistavat eritasoisia tulkintoja. Näiden analyysin tuottama kasvava ymmärrys luo mahdollisuuksia tarkentaa hakuja ja löytää uusia tai rajatumpia merkityksellisiä aineistoja. Kattavin laajemman aineiston lukutapa koostuu nähdäkseni tällä hetkellä erilaisten karttoja ja lajijakaumia hyödyntävien sanahakujen, runotyyppihakemistojen ja Runoreen teksti-, jakso- ja säeklustereiden toisiaan täydentävästä, spiraalinomaisesti etenevästä tarkastelusta. Systemaattisuus on välillä haastavaa kuljettaessa hausta, runosta, aiheilmasta ja säetyypistä toiseen: jonkinlaisen hakupäiväkirjan pitäminen on tässä avuksi.

Runotyyppihakemistoon pohjautuva analyysi

Aineiston tallennus- ja järjestämishistoria aiempine luokitteluineen määrittää, mitä on tallentunut ja mitä tallentuneesta on helppoa löytää. Toisin kuin moni muu laajalle levinnyt pieni aihe, *Vesi vanhin veljeksistä* on luokiteltu SKVR-hakemistoon omana runotyyppinä, loitsuihin kuuluvien sananlaskusyntyjen alle. Tämä helpottaa sen variaatioiden löytämistä laajasta aineistosta, mutta ei anna katsottavaksi kaikkia säetyypin käyttöjä.

SKVR-hakemistossa *Vesi vanhin veljeksistä* -aihelman ytimeksi on analysoitu säkeen tai sen voide-variaation sisältävä listaus, jossa on myös runsaasti muita, vaihtelevia aiheita.

Tyypillisin on muoto ”Vesi vanhin veljeksistä, tuli nuorin tyttäristä, rauta kerran keskimäinen”. Muita vanhimmiksi mainittuja ovat kosken kuohu voiteista, puulöyly puhelijoista, mätäs tai aho maista, tiainen tai korppi linnuista, karhu metsän eläimistä, sisilisko maan madoista, Jumala parantajista, luoja loitsijoista, Jeesus vapahtajista, suola suuruksista, pata astiosta, kirnumäntä tarpomista, vata ppydyksistä, kiiski tai ahven kaloista, paju, kataja tai honka puista, kyy käärmeistä, kokko linnuista, Aatami ihmisistä ja kalma kaikista. (SKVR-hakemisto: *Vesi vanhin veljeksistä*, seliteteksti.)

Yksikään runoteksti ei sisällä kaikkia näitä variaatioita, eikä tekstin liioin tarvitse sisältää juuri vesi-aihelmaa tullakseen luokitelluksi tähän runotyyppiin. Runotyyppiin on luokiteltu sekä veden veljekseksi että voiteeksi nimeäviä runoja. Paljon varioivissa, usein luettelonomaisissa runoissa kerrotaan, mitkä ilmiöt tai asiat ovat vanhimpia, mitkä taas nuorempia. Runoteksti voi olla vain muutaman säkeen pituinen, sananlaskun tai lyhyen loitsun omainen teksti, mutta se voi myös liittyä osaksi pitkää syntyloitsua tai joskus kertovaa runoakin. Esimerkiksi neljän säkeen aiheilma voi esiintyä irrallisena:

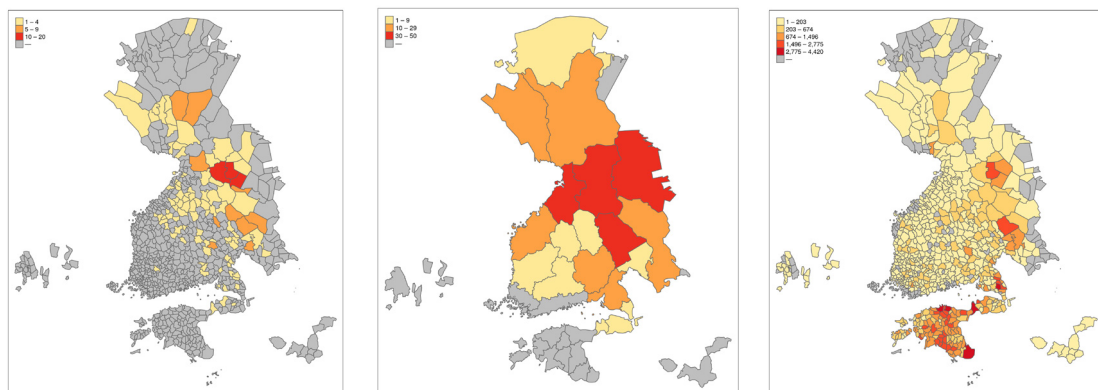
Vesi vanhin veljeksistä,
Paju puista, mätäs maista,
Tianen ilman lintusista,
Kiiskinen veen kaloista.

(SKVR IX2 443, Pietari Heinonen eli Ojala, Kivijärvi 1884.)

Lueltavat asiat eivät yleisesti ottaen ole triviaaleja. Yllä olevassa esimerkissä vesi, paju, mätäs, tiainen ja kiiski lomittuvat laajaan mytologiseen mielikuvastoon, parantamiseen ja käytännönkin elämään. Pajun juuriin voitiin esimerkiksi manata vaivan aiheuttajia tai käskeä juuria paisumaan ihmisen ihon sijasta. Pajun kuorta käytettiin parantamiseen eri yhteyksissä (esim. SKVR I4 464; JR 51738), ja sillä on todennetusti antibakteerisia ominaisuuksia (Tienaho ym. 2021). Mättääseen pesäpaikkaa etsivä sotka sekoittaa pohjoisessa Maailmansyntyrunon versiossa Väinämöisen polven, ja etelämpänä lintu munii munansa mättäälle. Loitsuissa käärmettä hyvittelään muun muassa attribuutilla ”läpi mättähän mänijä”, ja sen pureman ehdotetaan olleen vahinko, käärme kun luuli puremansa pajun juurta. Tiainen on vienalaisen Anni Lehtosen (JR 51739) mukaan ”hyvä lintu kalamiehelle. Millä apajannostimilla tiainen tiittää, niin sillä apajalla saa kaloja. Siellä tiaiskarja lentelöö. Metsämiehille myös, missä tiainen lentelöö, sieltä se saalista perästä löytyy [...] Ei tiaista tapeta, eikä tiaisen pesää sorreta.” Kiisken rasvaan eli kinaan viitataan loitsuissa erityisesti synnyttämisen yhteydessä.⁸ Mainitut asiat eivät siis olleet mitättömiä, vaan niillä oli laajat sekä käytännön elämään että uskomusmaailmaan lomittuvat merkityskenttensä.

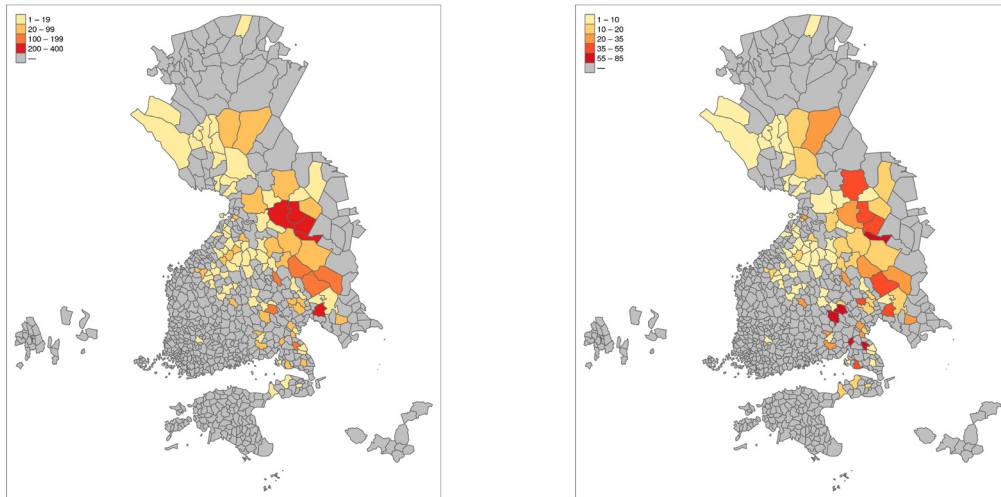
Vesi vanhin veljeksistä -runotyypin alle on merkitty kaikkiaan 206 tekstiä. Lisäksi tekstin samankaltaisuuslaskennan eli tässä Runoreen runotyyppinäkömän kautta löytyy näitä luokiteltuja tekstejä muistuttavia luokittelemattomia toisintoja, esimerkiksi 50 prosentin samankaltaisuudella 41 lisätekstiä. Näistä lisistä 9 ei sisällä etsittyä aihelmaa, vaan muita luokiteltuihin teksteihin sisältyviä elementtejä. Kun suullisen runon tekstit tyypillisesti koostuvat hyvinkin vaihtelevista ilmaisujen, aiheiden ja runotyyppien yhdistelmistä, on yksiselitteinen laskennallinen tai manuaalinenkaan luokittelu usein mahdotonta.

KUVA 1: Vesi vanhin veljeksistä -runotyyppiä SKVR-hakemistossa tunnistettujen 209 tekstin a) pitäjä- ja b) maakuntatason paikkatiedot sekä vertailukohdaksi c) SKVR-aineiston 89 247 tekstiä ja virolaisen ERAB-aineiston 108 995 tekstiä. Kaksi ensimmäistä karttaa sisältävät myös SKVR-hakemistossa asteriskilla merkityt tekstit. Neljälle Vesi vanhin veljeksistä -runotyyppiin ja 2 383 koko SKVR-aineiston tekstille on vain maakuntatason paikkatieto, ei pitäjakohtaista.

Karttakuvissa näkyy aiheiden painottuminen suomen kielen itämurteiden ja karjalan kielen kolmen muodon läntisille alueille. Osin ne heijastelevat tallennushistorian satunnaisuuksia: esimerkiksi viisi toisintoa Pohjois-Inkerin Lempaalasta Karjalan kannaksella ovat kaikki A. D. Neoviuksen Larin Paraskelta kirjoitettuja. Kittilästä tallennetut puolestaan ovat yhtä lukuun ottamatta Samuli Paulaharjun muistiinpanemia.

8 Esim. Octavo-haku <"kiisk* kin*" (collection:skvr OR collection:jr)>.

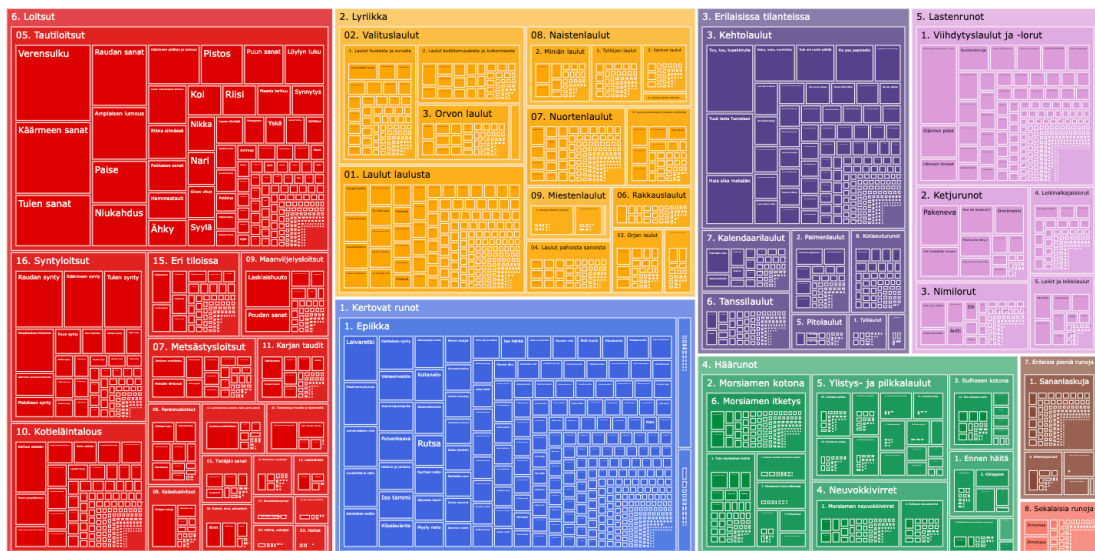
KUVA 2: Vesi vanhin veljeksistä -tyypin alle SKVR-hakemistossa tunnistettujen runojen a) kokonaissäämä ja b) keskimääräinen pituus pitäjittäin.

Aihelmaan yhdistyvät pisimmät runotekstit löytyvät Itä-Suomesta, Venäjän Karjalasta sekä Karjalan kannakselta. Juuri näiltä alueilta on muutenkin tallennettu eniten ja keskimäärin pidempiä tekstejä kuin muualta (Kallio ym. 2023, 78). Tekstejä tarkemmin katsoessa käy tosin ilmi, että runoaihelman pitäjakohtaiset keskipituudet (Kuva 2b) johtavat osin harhaan. Aihelmaa on tallennettu kaikkialta myös hyvin lyhyinä sananlaskuina tai loitsuina.

Vaikka aineistoa on hieman myös Satakunnasta (1 teksti) ja Etelä-Pohjanmalta (10 tekstiä) sekä Länsi- ja Keski-Inkeristä kolme ilmeisesti inkerinsuomalaisilta tallennettua tekstiä, on selvää, että tallennusaikana runoaihelman keskeisin käyttöalue on ollut Kainuun, Vienan Karjalan länsiosan sekä Raja- ja Pohjois-Karjalan tienoo, eli suomen itämurteiden ja karjalan kielen alue. Inkeröisen tai vatjan puhujilta sitä ei aineistossa ole paitsi suomen kaakkoismurteita tallennusaikana puhuneilta Karjalan kannaksen inkeröisilta (Larin Paraskelta). Virosta en erilaisilla hauilla aihelmaa löytänyt, eivätkä myöskään virolaiset kollegat Mari Väina ja Liina Saarlo tunteneet tai löytäneet vastaavaa.⁹ (Virolaisen ja karjalais-inkeriläis-suomalaisen aineiston samankaltaisuuksien tunnistamisen mahdollisuuksista ja ongelmista ks. Kallio ym. 2024).

Kuvasta 3a (seuraavalla sivulla) on helposti nähtävissä, että Vesi vanhin veljeksistä -aihelma yhdistyy useimmiten erilaisiin loitsuihin. Se liittyy kaikkiaan 68 muuhun runotyyppiin, useimmiten Tulen sanoihin ja Tulen syntyyn, Veden syntyyn sekä Raudan sanoihin ja Raudan syntyyn. Useamman kuin kerran esiintyvät tyypit on lueteltu taulukossa 1. Kertoviin runoihin (kuvaajassa sininen) aihelma liittyy hakemistossa vain yksittäistapauksissa: kerran Ison härän runoon, Kultaneitoon, Väinämöisen tuomioon sekä aihelmaan Lapista, Turjan maalta, lintu, yksi siipi vettä viesti. Joskus se voi liittyä muutamaan häärunoon (vihreä) tai sananlaskurunoon (ruskea).

⁹ Virossa tosin esiintyy runotyyppi Tuli ega vesi ei surma 'Tuli eikä vesi ei tapa', jossa kerrotaan, että nämä eivät tapa, koska tuli on tuttava ja vesi on veljen vaimo. Tyyppiin on toistaiseksi luokiteltu vain yksi teksti (H II 58, 475 (15)), mutta Runoreen sille antaman runoklusterin avulla löytyi kahdeksan samankaltaista, toistaiseksi luokittelematonta runoa.

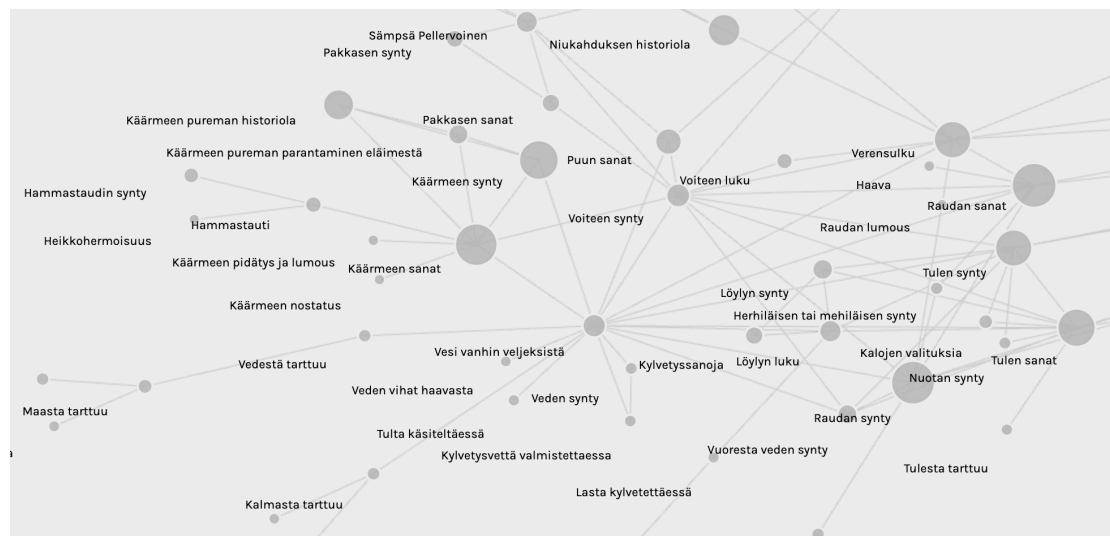
KUVA 3: a) Runotyyppiotsikot, jotka esiintyvät yhdessä Vesi vanhin veljeksistä -runotyypin kanssa sekä b) vertailukohtaksi SKVR-hakemiston kokonaisuus. Värit ilmaisevat hakemiston lajikohtaista pääluokitusta: punainen: Loitsut; keltainen: Lyriikka; sininen: Kertovat runot; vihreä: Häärinot; violetti: Runoja erilaisissa tilanteissa (esim. kehtolaulut ja kalendaarirunot); vaaleanpunainen: Lastenrunot; ruskea: Sananlaskurunot; ruskehtavan punertava: Sekalaisia runoja. Jokainen runotyyppi on omassa laatikossaan, jonka koko kertoo runotekstien suhteellisen määrän kokonaisuudesta. Interaktiivisessa sovelluksessa kuvan yksityiskohtia on helpompi lukea kuin vedoksessa. Jäljempänä käsiteltävä vesi vanhin -sanahaku tuottaa hyvin samankaltaisen lajiprofiilin kuin runotyypin mukaan laadittu kuva 3a.

TAULUKKO 1: SKVR-hakemistossa runotyyppeihin Vesi vanhin veljeksistä luokiteltuihin teksteihin vähintään kahdesti liittyvät muut runotyypit.

Tulen sanat	64
Tulen synty	21
Vedestä tarttuu	13
Raudan sanat	10
Tulta käsiteltäessä	10
Raudan synty	10
Kalmasta tarttuu	8
Löylyn luku	7
Puun sanat	7
Veden vihat haavasta	7
Voiteen synty	7
Käärmeen sanat	6
Verensulku	6
Veden synty	6

Kylvetyssavetta valmistettaessa	5
Käärmeen synty	5
Vuoresta veden synty	5
Kuoharin sanat	4
Saunavettä lämmittäessä	4
Kylvetyssanoja	3
Puun synty	3
Hääpari varataan	2
Pakkasen sanat	2
Karkotussanoja	2
Kipusanoja	2
Tulipalossa	2
Löylyn synty	2

KUVA 4: Vesi vanhin veljeksistä -runotyyppiin SKVR-hakemistossa yleisimmin yhdistyvät loitsuihin kuuluvat runotyypit verkostonäkymänä Palladio-sovelluksessa, johon Eetu Mäkelä sijoitti tiedot siitä, mitkä runotyypinimet esiintyvät yhdessä vähintään viidessä SKVR-aineiston tekstissä. Yksityiskohta laajemmasta verkostosta. Runotyyppiä vastaavan palleron koko kuvastaa sen alle analysoidujen tekstien määrää. Interaktiivisessa sovellusnäkyvässä runotyypinimien ja palleroiden yhteyksiä on helpompi hahmottaa kuin kuvassa.

Tekstien toisiinsa linkittymistä runotyyppien tasolla voi tarkastella myös verkostonäkymänä. Kuva 4 näyttää, mitkä loitsuihin kuuluvat runotyypit esiintyvät tyypillisesti samoissa teksteissä. Käärmeeseen, pakkaseen, puuhun, rautaan sekä tuleen ja löylyyn (eli saunassa parantamiseen) liittyvät loitsuteemat muodostavat omat keskenään verkottuneet, Vesi vanhin -aihelman ja osin myös Voiteen synnyn ja Verensulun yhdistämät ryppäänsä. Vesi vanhin veljeksistä näyttäytyy siis Voiteen synnyn kaltaisena useassa eri loitsukonteksteissa ja parantamistilanteessa käyttökelpoisena aihemana.

Sanahaut ja säeklusterit

Runotyyppien tasolla liikkuvaa tarkastelua on usein syytä täydentää tarkemmilla sanahauilla. Esiintyykö aiheama myös edellä tarkastellun runotyypin ja siihen luokiteltuja runoja läheisesti muistuttavien tekstien ulkopuolella? Vesi vanhin -ilmauksen variaatioita kartoitettavien hakulausekkeiden¹⁰ tuloksena löytyy laaja variaatio säkeitä yhteensä 286 runotekstistä. Suurin osa näistä on tyyppiä "Vesi vanhin veljeksistä". Näiden avulla paikantuu SKVR-aineistosta myös 36 runoa, jotka sisältävät vesi vanhin -ilmauksen tai -ajatuksen, mutta eivät sisälly runotyyppihakemistoon¹¹ sekä 64 runoa indeksoimattomasta JR-aineistosta. SKVR-aineiston tähän tyyppiin luokittelematta jääneistä runoista muutamat ovat ilmeisesti jääneet pois vahingossa (SKVR VII4 loitsut 1861; SKVR XIII3 9227; SKVR XII1 4143). Suurimmassa osassa runotyypin ulkopuolisia tekstejä Vesi vanhin -säe esiintyy kuitenkin vain yksittäisenä säkeenä tai säeparina – usein veden tai veden väen puhutteluna – keskellä pidempää toisentyypistä jaksoa, eikä niitä ilmeisesti ole yleensä katsottu ilmiöiden vanhuutta listaavan runotyypin alle kuuluviksi.

Ilmauksen monikäyttöisyys näkyikin osaltaan siinä, miten se esiintyy SKVR-hakemiston Vesi vanhin veljeksistä -aihelman ulkopuolelle jätetyissä runoissa. Yksittäinen Vesi vanhin -säe voi liittyä esimerkiksi Väinämöisen Polvenhaava -runoon (SKVR XII1 41), Lemminkäisen virren fragmenttiin (SKVR I2 775), sanoihin vedenhaltijalle (SKVR I4 40), Valkean sanoihin (SKVR I4 40), Löylyn lukuun (SKVR X2 3440) tai Vitun vihoihin ja Voiteen lukuun (SKVR XV 656). Yksittäisenä esiintyvä säkeen poikkeava muoto, vaikkapa "Vesin vanhin Väinämöisen" (SKVR XII1 4580) tai esiintyminen proosakerronnassa (SKVR I4 223) on myös jätetty hakemiston ulkopuolelle. Haku tuottaa myös Vesi vanhan Väinämöisen -tyyppisiä yleensä saunassa parantamiseen liittyviä säkeitä sekä säkeitä, joissa käsketään "vesi vanhin" valvomaan nukkuva tulta ("Vesi vanhin, tuli nuorin") tai varjelemaan muita siltä. Useita vianalaisia ja kainulaisia versioita on runosta, jossa tynnytetään tuulta tai rauhoitetaan koskea säeparilla "Tynny, koski, kuohumasta, Vesi vanha, vellomasta" (esim. SKVR XII2 8009). Osa yksittäisistä "Vesi vanhin voide/voire/voiteheksi -tyyppisistä säkeistä on luokiteltu vain Löylyn lukuun tai Voiteen lukuun. SKVR-hakemiston Vesi vanhin veljeksistä -teemaan merkitsemisen ehtona

10 Octavo-haku <("ves* vanh* vel*"~1 OR "ves* vanh* voit*"~1 OR "vesi* vanhin" OR "vez* vanh*" OR "vesi on* vanh*" OR "ves* vanhi*"~1 OR "vez* vanhi*"~1) -poem_id:skvr06105060 -poem_id:j80035 -poem_id:j45950> antaa 286 oikeaa tulosta, joista kahdeksan kirjallisista aineistoista eli Lönrotin kirjasta Suomen kansan muinaisia loitsurunoja sekä Kalevalasta ja sen esitöistä. Lopullista hakulauseketta varten on pitänyt tutkia erilaisten sanavariaatioiden hakuun sekä Runoreen säeklusterien avulla, miten keskeiset sanat ja säetyypit varioivat ja minkälaisia vääriä osumia erilaiset haut tuottavat. Vesi vanhin voitehista -säkeen variaatioita tähän sisältyy vain 13. – Tekstiohjelmasta toiseen siirrettäessä etenkin lainausmerkit ja väliviivat muuttuvat helposti toisiksi merkkityypeiksi, eivätkä enää kopiotaessa toimi Octavo-hakuissa.

11 ("ves* vanh* vel*"~1 OR "ves* vanh* voit*"~1 OR "vesi* vanhin" OR "vez* vanh*" OR "vesi on* vanh*" OR "ves* vanhi*"~1 OR "vez* vanhi*"~1) -(type_id:skvr_t061700_0060 OR minor_type_id:skvr_t061700_0060) -poem_id:skvr06105060 (collection:skvr)

näyttääkin olleen ennemminkin vanhimpia ja nuorimpia ilmiöitä kuvaavien säkeiden sarja kuin yksittäisen otsikkosäkeen esiintyminen.

Säetason samankaltaisuuslaskenta tunnistaa usein sellaisia kirjoitusasuja ja sanamuotoja, joita ihmislukija ei keksisi hakea. Samankaltaisuutta tunnistavan Runoregi-liittymän avulla löytyy 404 ”vesi vanhin” -säkeiden variaatioita yhteensä 12 samankaltaisten säkeiden joukossa eli klusterissa (Taulukko 2). Valittavissa on useampi klusteroinnin hienosäätö, josta *binary* toimii tässä tapauksessa parhaiten (ks. Kallio ym. 2024, 242–243). Isommissa säejoukoissa on silti usein mukana muutama poikkeava säe. Tässä tapauksessa ne eivät välttämättä kerro vedestä: tyyppillisesti yksittäisen säkeen ensimmäinen sana ”vesi” voi olla erilainen kuin muissa klusterin säkeissä (esim. sinä, sano, kota). Tämä kertoo ilmausten joustavuudesta ja monikäyttöisyydestä: yhtä sanaa vaihtamalla voidaan kertoa samankaltaisesta asiasta toisessa merkitysyhteydessä.

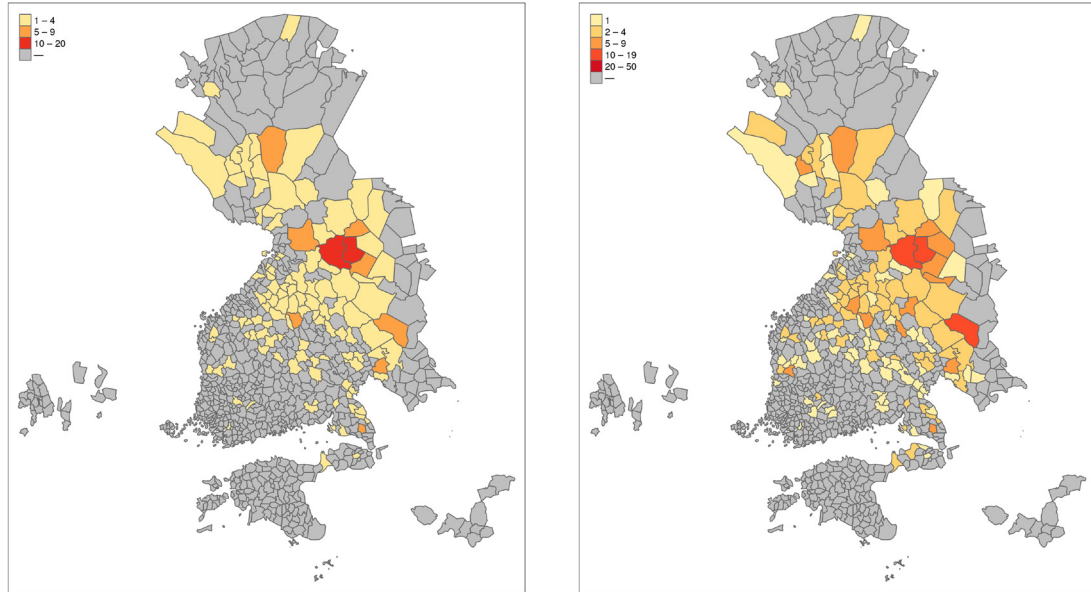
TAULUKKO 2: Vesi vanhin veljeksistä -säetyypin ne Runoreen naapuriklusterit, joissa on myös ajatus veden vanhemmuudesta. Taulukossa näkyvät säkeet ovat vain esimerkkejä laajemmasta säekohtaisen variaation kirjosta. Säeklusterit ovat kirjainyhdistelmien samankaltaisuuden ja Chinese Whispers -algoritmin avulla laskettuja samankaltaisten säkeiden joukkoja, joita on Runoreessä mahdollista tarkastella monin eri tavoin. Eri laskentakerroilla eli vaikkapa päivitysten tai aineistolisäysten yhteydessä ne voivat muuttua jonkin verran. (Ks. Janicki ym. 2024a; 2024b.)

Klusteri	Esimerkkisäe	Tekstien määrä	Alueet
#396	Vesi vanhin veljeksistä	282	19
#14760	Vesi on vanhin voiteheksi	37	15
#20227	Vesi vanhin valvokhon	35	11
#35499	Vesi on vanhin valvomaan	17	9
#57778	Vesi on vanhin ja väkövin	13	Pohjois-Pohjanmaa, Keski-Suomi, Pohjois-Savo
#66821	Vesi on vanhin, tuli on nuorin	10	Kainuu, Viena, Etelä-Karjala
#120653	Vesi vanhin vellominen. ¹²	4	Viena
#169694	Vesi vanhempi veljesi, ¹³	2	Pohjois-Karjala
#1442617	Vesi vanhin vartija,	1	Satakunta
#1466359	Kivi kova, rauta luja, vesi vanhin velleksistä.	1	Laatokan Karjala
#1489728	Vesi vanhin valkeesta,	1	Pohjois-Pohjanmaa
#1526781	Vesi vanhin varjelkohon,	1	Etelä-Pohjanmaa

12 Klusterissa on yksi Lönnrotin muistiinpano Vienasta, versio hänen käsikirjoituksestaan Lisiä vanhaan Kalevalaan, säe vuoden 1849 Kalevassa sekä yksi Kalevalasta omaksuttu lyhyt runo Porista vuodelta 1890 (JR 82689).

13 Klusterin toinen säe ”käske vanhempi veljesi” ei liity aihepiiriin.

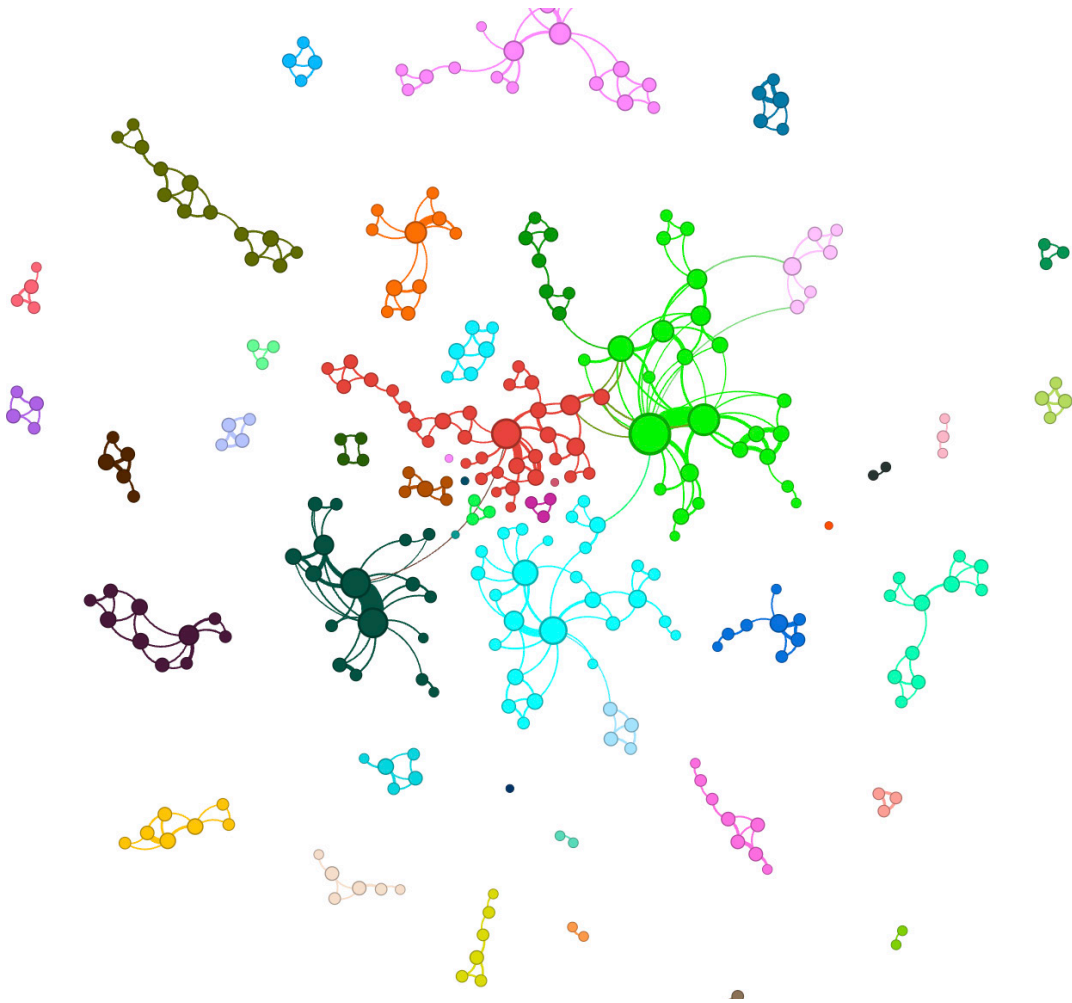
KUVA 5: a) Octavolla tehty sanahaku (alaviite 9) sekä b) Runoreen vesi vanhin -klusterit (Tau-lukko 2) kartalla.

Säeklusterit antavat hyvän yleiskuvan keskeissäkeen tyypillisimmistä variaatioista sekä kartalle projisoitaessa (Kuva 5b) niiden yleisyydestä ja levinneisyydestä. Runotyyppiin pohjautuviin karttoihin (Kuvat 1 ja 2) verrattuna säeklusterikartan levikki on hieman laajempi ja ulottuu pidemmälle suomen länsimurteiden alueelle. Se on myös parhainta löytämäni tekstihakua (Kuva 5a) kattavampi. Toisaalta se sisältää myös joitain vääriä tuloksia.

Säetyyppien liittyminen toisiinsa

Näiden luentojen pohjalta valitsin aineistosta neljä Vesi vanhin veljeksistä -aihelmaan ja yleisemmin veteen sisällöltään liittyvää SKVR-hakemiston runotyyppiä (Vuoresta veden synty, Veden synty, Löylyn synty sekä Vedestä tarttuu), jotka sisältävät yhteensä 518 tekstiä. Mari Väinä täydensi aineiston luokiteltuja tekstejä laskennallisesti vähintään 50 prosenttisesti muistuttavilla luokittelemattomilla teksteillä (SKVR: 64, JR: 68, kirjalliset runot: 3 tekstiä). Näistä hän laati Gephi-ohjelmalla runojoukon tyypillisiä säetyyppiyhdistelmiä kuvastavan verkoston.

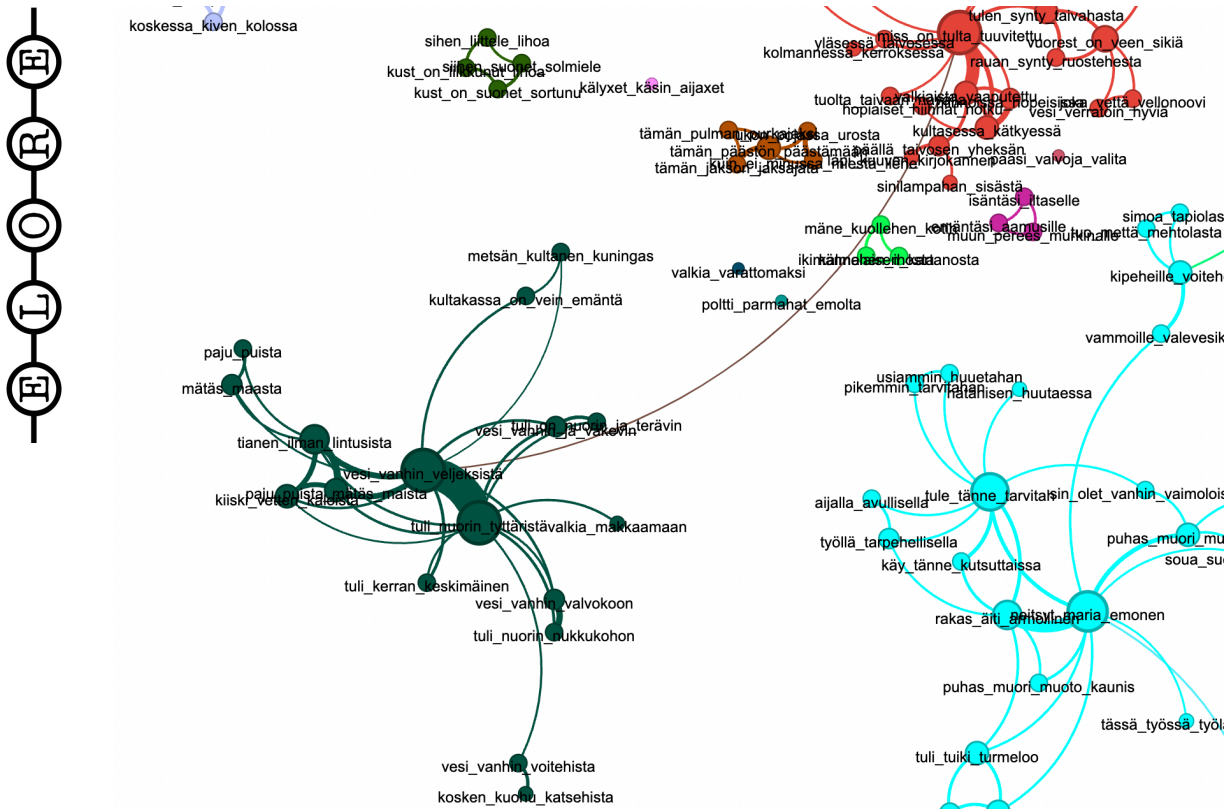
Kuvaaja pohjautuu Runoregi-sovellusta varten laskettuihin samankaltaisten säkeiden joukkoihin eli säeklustereihin ja näyttää, mitkä säeklusterit (samankaltaisten säkeiden joukot, säetyypit) tyypillisesti esiintyvät runoteksteissä toistensa läheisyydessä. Jokainen pallo edustaa yhtä laskennallisesti samankaltaisten säkeiden joukkoa, ja jokainen viiva niiden välillä tarkoittaa, että sen yhdistämät säeklusterit esiintyvät vähintään neljä kertaa samassa runotekstissä toistensa naapureina tai naapurin naapureina. Säeklusteritpallot, joilla on vain yksi naapuri, on suodatettu kuvaajan tästä versiosta pois. Jokaisella vedoksenottokerralla verkosto asettuu hieman eri asentoon, mutta pallojen keskinäiset suhteet ja läheisyydet pysyvät samankaltaisina. Säkeillä varustettu tarkka kuvaaja (Kuva 6b) on valtava, mutta kuvaajan yleishahmon (Kuva 6a) tulkinta on mahdollista vain sen ja runotyyppien tuntemuksen pohjalta. (Menetelmästä ja sen sovelluksista enemmän ks. Sarv ym. 2024.)

KUVA 6: a) Viiden veteen liittyvän runoteeman yleisten säetyyppien tyypillinen liittyminen toisiinsa. Kuva: Mari Väina Gephi-ohjelmalla Maciej Janickin tekemän säetason samankaltaisuuslaskennan pohjalta.

Kuvaaja (Kuva 6a) näyttää viiden runotyypin ja niille läheisten runojen yleisimpien, laskennallisesti tunnistettujen ja väreillä korostettujen motiivien rakenteet ja suhteet toisiinsa. Verkosto itsessään ei pohjaudu SKVR-hakemistoon, vaan ainoastaan runosäkeiden samankaltaisuuteen ja tyypilliseen tekstikohtaiseen sijaintiin suhteessa toisiinsa hakemiston perusteella rajatussa tekstijoukossa. Verkostossa kaukanakin toisistaan sijaitsevat motiivit voivat esiintyä samoissa teksteissä, mutta niiden keskeissäkeet eivät tyypillisesti esiinny lähekkäin.

Kuvaajassa keskellä punaisena näkyy Tulen synty -aihelma, sen vasemmalla puolella vaaleanvihreällä Vesi/hiki/väki vanhan Väinämöisen -säeklusterin ympärille ryhmittynyt Löylyn sanat, alapuolella vaaleansinisellä samaan säkeeseen linkittyvä Neitsyt Maariaa avuksi parantamaan pyytävä loitsumotiivi, jonka oikealla puolella tummanvihreällä Vesi vanhin -aihelman keskeissäkeet. Kauempana verkostosta ja siitä irrallaan on motiiveja, jotka esiintyvät näissä runoissa usein, mutta vaihtelevissa kohdissa ja vaihtelevina yhdistelminä.

KUVA 6 b) Yksityiskohta säeklusteriverkostosta. Jokaisella päivityskerralla verkosto ottaa hieman erilaisen muodon, mutta yhteydet ja ryppäät pysyvät samoina. Tämän takia myös nämä kaksi versiota (6a ja 6b) sijoittavat runosäkeet eri tavoin. Kuva: Mari Väina Gephi-ohjelmalla Maciej Janickin tekemän säetason samankaltaisuuslaskennan pohjalta.

Kuvaaja näyttää, miten valitun tekstijoukon sisältämät usein toistuvat aiheet tyypillisesti rakentuvat ja liittyvät toisiinsa. Vesi vanhin -aihe ma piirtyy esiin selkeänä omana yksikkönään. Sen osina (Kuva 6b) näkyvät aihe ma yleiset keskeissäkeet, kuten Vesi vanhin veljeksistä, Vesi vanhin ja väkevin, Vesi vanhin valvokoon ja Vesi vanhin voitehista. Yleisin (eli paksuimpien viivojen yhdistämä) lähellä toisiaan sijaitsevien säkeiden yhdistelmä on tässä "Vesi vanhin veljeksistä, tuli nuorin tyttäristä".

Tekstilähtöinen verkostoanalyysi antaa aihe ma ja runojen toisiinsa liittymiseen hyvin erilaisen näkökulman kuin abstraktimman SKVR-hakemiston pohjalta tehty verkosto (Kuva 4). Tämänkaltaiset toisiaan täydentävät verkostokuvaajat sekä erilaiset karttakuvat ja lajijakaumat auttavat osaltaan hahmottamaan miten ja mistä suunnasta aineistoa kannattaa lähteä lukemaan yksityiskohtaisemmin.

"Vesi vanhin veljeksistä" ja "Vesi vanhin voitehista"

Kuten edeltävästä luennasta ja SKVR-hakemiston kuvauksesta voi jo nähdä, kalevalamittaisessa suullisessa runoudessa ajatus vedestä vanhimpana veljeksenä tai voiteena kiteytyy usein vaihtelevien ja monikäyttöisten rinnakkais- eli paralleelisäkeiden ryppäiksi. Ajatus vedestä veljeksenä on aineistossa yleisempi kuin voiteena. Aihe ma variaatioita ja käytöyhteyksiä on paljon, ja ne lomittuvat muihin ajatuksiin, säkeisiin ja runoaihelmiin parantamisesta, vedestä ja vanhimmuudesta.

Karjalankielinen Jehkimä Put'une Aunuksen Porajärveltä kertoi Kaarle Krohnille vuonna 1884 loitsun ja siihen liittyvän menettelyn umpeen menneen lehmän parantamiseksi. Tekstille on SKVR-hakemistossa annettu pelkkä hakemistonimi Karjan suojeleminen ja päästäminen kateista, sillä "Vesi vanhin" -säe esiintyy ainoastaan osana veden väen puhuttelujaksoa.

Vesi, [kultanen kuningas,
Vesi vanhin velleksistä,
Kulta kassa vein emäntä,
Kulta kulma vein emäntä],
Hyvä ilta, hyvä ilta!

(SKVR II 1027.)

Veden nimeäminen vanhimmaksi oli ikää ja tietoa arvostavassa kulttuurissa yhtä ylistävää kuin sen nimeäminen Kristuksen tavoin "kultaiseksi kuninkaaksi" ja kuvaamalla veden personifikaatioiden hiukset (*kassa*) ja ohimot tai kulmakarvojen seutu (*kulma*) kultaisina.

Säe "Vesi vanhin veljeksistä" liittyy kaikista yleisimmin tulen ja raudan aiheuttamien vammojen parantamiseen ja kiteytyy usein jaksoksi "Vesi on vanhin veljeksistä, Tuli nuorin tyttäristä, Rauta kerran keskimäinen" (SKVR XII2 8525). Runon maailmassa nämä ikäsuhteet tarkoittavat, että vedellä on valta raudan ja tulen yli. Käytännön elämässäkkin se sammuttaa tulen ja karkaisee tai ruostuttaa raudan – ja Raudan synnyssä suden ja karhun kypälänjäljistä syntynyt rauta kaivetaan suosta, veden keskeltä. Suo- ja järvimalmi olivat historiallisesti ensimmäisiä raudan lähteitä (ks. esim. Salo 1992). Tulen synty -runotyyppi kertoo Ilmarisen, nimettömän hahmon tai esimerkiksi Jeesuksen Ilman herran iskeneen ensimmäisen tulen taivaan kannen päällä. Seltä tulikipuna kirposi alas maailmaan tuhoa tehden, päätyi järveen ja kalan vatsaan ja saatiin sieltä talteen. Siria Kohosen mukaan (suullinen tiedonanto; ks. myös Kohonen 2020) tallentuneessa kansanparannus- ja taika-aineistossa on vain yksittäisiä kuvauksia, joissa palovammoja pyritään konkreettisesti jäähdyttämään, vaikka symbolisesti tätä tehdään loitsujen maailmassa usein hyytä ja jäätä "paikoille palanehille" kantamalla sekä veden syntyyn vetoamalla. Tämä saattaa hänen mukaansa johtua siitä, että akuutteihin tapaturmatilanteisiin ei välttämättä ole palovammojen kohdalla liittynyt taika- tai loitsumennettelyjä, joten kuvauksia ei juuri ole tallentunut.

Tulta hallitsevana alkuelementtinä vesi asettuu tulta vanhemmaksi. Niinpä veden voi myös pyytää valvomaan palavaa, kytevää tai sammumassa olevaa valkeaa, riihen kuumaksi lämmitettävää uunia tai suurempaakin tulta. Pelkkä lyhyt sananlaskunomainen säepari "Tuli nuori nukkukoon, Vesi vanhin valvokoon!" (SKVR VI1 3271) saattaa riittää, mutta aihelema voi myös liittyä Vesi vanhin -teeman jatkoksi tai punoutua osaksi pidempää loitsuketjua. Pohjois-Savossa 75-vuotias Maria Tiitinen (o.s. Tissari) kertoi vuonna 1935 suorasanaisen tarinan Väinämöisen ja Joukahaisen riidasta. Tämän voisi tulkita myös kertomukseksi loitsun ensimmäisestä myyttisestä käytöstä:

Kerran riitelivät Väinämöinen ja Joukahainen, niillä taes olla semmonen riita, että se Joukahainen meinas polttaa Väinämöisen aluvetta ja Väinämöinen sittä vastaan. – Olkohan se tulen teosta se riita olovinaan kanssa, kun se Väinämöinen hankas puulla tulta, niin se Joukahainen kun otti kaks kallion lohkarettä ja niitä löi vastakkain, niin silloin yritti Väinämöiseltä partai palloo ja se Väinämöisen alue sytty kanssa tulleen niistä kipunoista, joita lähti, kun se Joukahainen löi niitä kiviä vastakkain. Väinämöinen kun sittä suuttu, ja manas vein kuninkaan, joka paeno sammalisella peokalollaan ja sammutti tulen Väinämöisen alueelta. Niin, se Väinämöinen loihti vielä että:

Tul' on nuorin tyttäristä,
 Veś vanahin veljeksistä,
 Tul' on nuoremp nukkumaan,
 Veś vanahin valavomaan.

(SKVR VI2 6487 a.)

Vesi on myös vanhin voiteista. Tällaisena säe esiintyy etenkin saunaan ja veteen liittyvän parantamisen ja varautumisen yhteydessä. Pelkän tekstin perusteella ei ole aina selvää, mihin veteen loitsussa viitataan. Saunassa vesi tekee saunomiseen ja parantamiseen käytetyn löylyn, mutta saunassa on myös pesuvettä, joka voi olla myös rituaalisesti parantamiseen käytettävää vettä. Vettä tarvittiin myös häkälöylyihin – savusaunasta häkä täytyy ennen saunomista poistaa.¹⁴ Säetyyppi Vesi vanhin voitehista esiintyy erityisesti Löylyn luvun, Tulen sanojen, Voiteen synnyn sekä Kylvetysvettä valmistettaessa -runotyypin yhteydessä, usein vaihtoehtoisesti yleisemmän Vesi vanhin veljeksistä -säetyypin kanssa. Näitä teemoja yhteen punovia loitsuja on voitu käyttää myös parantavan voiteen valmistuksessa. Ulla Piela (2010, erit. 58, 65–66; ks. myös Ilomäki 2014) avaa väitöskirjassaan tarkemmin sitä, miten moninaisia käytännön toimia – voiteiden tekemistä ja käyttöä, hieromista, tyrehdyttämistä, pyyhkimistä ja valelemista – loitsuilla parantamiseen on liittynyt (viimeaikaisesta loitsututkimuksesta ks. myös esim. Issakainen 2012; Karlsson 2022; Kohonen 2022; Hukantaival ym. 2024). Veteen vanhimpana voiteena vetoaminen kytkee käynnissä olevan moniaistisen parannustapahtuman ja siinä käytetyt vedet ja voiteet ajatukseen veden vanhuuteen liittyvästä voimasta ja ottaa tämän voiman parannuskäyttöön.

Veden synty ja Väinämöinen

Näiden aiheiden lisäksi runoaineistossa esiintyy myös kahta versiota veden synnystä eli alkuperästä: lyhyt, usein muihin veteen ja parantamiseen liittyviin loitsuihin liittyvä runotyyppi Veden synty sekä sille hakemistoluokituksessa osin päällekkäinen Vuoresta veden synty. Veden synty liittyy useammin veden aiheuttamaksi katsottujen vaivojen parantamiseen sekä saunassa parantamiseen, Vuoresta veden synty taas ennen kaikkea Tulen sanoihin ja Tulen syntyyn, joskus myös Löylyn syntyyn ja lukuun sekä Raudan sanoihin ja syntyyn. SKVR-hakemistossa asian syntymyytti (synty) ja sen aiheuttamien vaivojen parantamiseen käytetyt loitsusanat (sanat, luku) on usein eroteltu – teksteissä ne voivat esiintyä erillisinä tai yhdessä.

Vuoresta veden synty -aihelma on usein lyhyt ja ytimekäs: Rauta on syntynyt ruosteesta (Raudan synty -runotyypissä myös petojen jäljistä tai kolmen neidon maidosta), ensimmäinen tuli on isketty taivaassa ja vesi on syntyisin vuoresta.

Vuorest on veden sikiä,
 Tulen synty taivahasta,
 Raudan synty ruostehesta

(SKVR XII1 4082, tuntematon, luultavasti Pohjanmaalla 1700-luvun lopulla.)

Motiivi on siten rinnakkainen yllä käsitellyn veden, tulen ja raudan ikäsuhteita vertailevan aiheelman kanssa, ja sitä oli mahdollista myös käyttää samoissa yhteyksissä. Aihelma tuntuu

14 "Ves' on vanhan Väinämöisen. Kitka kiukuun ragoon, Savu saunan karsinaan, Häkä huoran persiisen!" (SKVR VII4 loitsut 2367).

KUVA 7: "Peseveen osto." Pekka Rissanen Mustalla lähteellä. Maaninka, Pohjois-Savo 1927. Kuvaaja: Ahti Rytkönen. Museovirasto, Kansatieteen kuvakokoelma KK1482:553. CC BY 4.0. Toisessa samassa tilanteessa otetussa kuvassa KK1482:556 Rissanen vuolee hopeaa lähteeseen.

liittyvän ennen kaikkea lähteistä alkunsa saavan virtaavan veden syntyyn. "Vuori" voi murteissa tarkoittaa paitsi vuorta, myös mäkeä, vaaraa tai vastaavaa ympäristöään korkeampaa maastonmuotoa.

Veden synty -runotyypissä on enemmän variaatiota ja pituutta. Tässäkin veden alkuperäksi mainitaan usein kallio ja vuori. Kristillisissä variaatioissa Neitsyt Maria saattaa kaivaa veden esiin kalliosta (esim. SKVR VII4 loitsut 1571), tai veden alkua saattaa olla Jordanin joessa ja Jeesuksen kastamisessa (esim. SKVR XII2 5606). Kristillisten ja omaperäisten hahmojen rinnakkaisuus ja lomittuminen on runostolle tyypillistä. Toisaalla taas vesi on "poika Vuolamoisen, Vuomalattaren tekemä", eli vuolauteen ja vuomaan liittyvien mytologisten hahmojen lapsi (esim. SKVR VII4 loitsut 3131).¹⁵ Veden kivistä kaivanutta hahmoa tai itse vettä voidaan puhutella myös vesiviitaksi (joskus -viitta tai -viito) Väinön (7), Vaitan (5), Vaiton (4), Vaaton (2), Väitön (2), Väitän (2), Väiton (1), Väinän (1), Väinen (1), Vainon, (1) Väijön (1), Vaakan (1), Vaavan (1), viitan (1), vainon (1) tai vaaran (1) pojaksi, suoviitaksi Kalevan pojaksi tai, yhdessä toisinnossa, Sinervättären sikiöksi.

"Vesiviita" ei ole merkitykseltään selvä: sanan jälkiosan historiallisena taustana voi olla viittaaan, viitaan eli tiheään nuoreen metsään tai johonkin muuhun, hämärtyneeseen

¹⁵ Myös Vuolahattarin tai Vuolahattaran tekemä. Nämä nimet esiintyvät Veden syntyä useammin Raudan synnyssä.

samankaltaiseen sanaan (viito, viitto tms.) liittyvä merkitys. Vahva alkusointurakenne on kannatellut ilmausta ja tuottanut siihen variaatioita. V-alkuinen kaksitavuinen isän nimi vaihtelee paljon, Väinö yleisimpänä. Siniseen väriin viittaavaa Sinervätärtä ei muualla runoaineistossa esiinny. Veden isäksi yksiselitteisesti mainittua Kalevaa ei runostossa usein tavata inkeriläistä Untermon ja Kalervon runoa lukuun ottamatta, mutta Kalevan poikia on runostossa ja proosatarinoissa paljon. Kalevan (Kalervon, Kalervoin, Kalervan) poikiin lukeutuvat esimerkiksi Väinämöinen, Ilmarinen, Joukahainen ja Kullervo. Nimeäminen Kalevan pojaksi siis liittyy veden vahvimpien mytologisten toimijoiden joukkoon ja – epäsuorasti – jopa saman veljessarjan osaksi.

Toisissa runoissa, erityisesti Löylyn synnyssä ja Löylyn sanoissa, puhutellaan tai kuvataan löylyä sanoilla ”Puun löyly, kivosen lämmin, Vesi vanhan Väinämöisen” (SKVR VII4 loitsut 2366). Toinen säe voi myös kuulua ”hiki”, ”henki” tai ”väki vanhan Väinämöisen”. Joskus tähän rinnastetaan nuoren Joukahaisen hiki tai henki, ja mukana voi olla myös ”mesileipä Lemminkäisen” tai ”neitsyt Marian makeja maito” eli makea maito. Tätä pientä motiivia ei ole erikseen tyyppiluetteloitu, ja se esiintyy usean runotyypin yhteydessä.

Vesi on monin tavoin Väinämöisen elementti. Kertovissa runoissa hän matkustaa lähinnä vettä pitkin. Väinämöinen oli tallennusaikana kertovien runojen ja pitkien kertovien loitsujen keskeishahmo etenkin varsinaiskarjalan ja suomen itämurteiden alueilla. (Esim. Haavio 1950; Siikala 2012; Frog 2020, 611–612.) Väinämöisen syntymästä kertova yksittäinen vanha runomuistiinpano kertoo hänen syntyneen vedessä ajelehtineen pohjan neidon ja Meren ukon lapseksi kolmekymmentä vuotta kohdussa oltuaan, eli aikuisena miehenä (SKVR VII1 96). Kanteleen hän tekee hauen luusta ja soittaa sitä rannan lähetyvillä niin, että ihmisten ohella sekä metsän että veden emännät ja eläimet tulevat kuulemaan (ks. SKVR-hakemisto: Kanteleen synty). Hän esiintyy laajassa kirjossa erilaisia runoja: etenkin kertovissa runoissa, mutta hyvin usein myös loitsuissa; tiheimmin läntisten karjalankielisten pitäjien ja suomen itämurteiden alueella (erityisesti Vuokkiniemellä, Uhtualla, Kontokissa, Ilomantsin karjalankielisillä sekä Suistamalla), yksittäisempinä tai lyhyempinä esiintyminä läntisintä Suomea ja Inkerin inkeroisia myöten.¹⁶

Väinämöinen-nimen etymologia ei ole varma: on otaksuttu nimen tulleen salmea, suvan-toa, hitaasti virtaavaa tai paikallaan olevaa vettä merkitsevistä väinä-sanasta, jolla on myös hitauteen ja saamattomuuteen liittyviä merkityksiä. Janne Saarikivi (2022, 391–393) pohtii, että nimellä voisi olla myös yhteyksiä muinaisgermaanisen Odinin eli Wotinin (esigermaanisissa mahdollisesti *wätónos) kanssa. Toisaalta jos katsoo runoston tallennusaikaista karjalaista nimijärjestelmää, jossa esimerkiksi Arhipan poika Miihkali on Arhipain’i Miihkali, olisi Väinämöinen (karjalaksi Väinämöin’i) helposti ajateltavissa Väinämön tai Väinän pojaksi tai väinä-elementtiin kuuluvaksi. Etenkin vienalaisessa runostossa, mutta Virossa asti esiintyy muutamain paikoin myös Väinän tytär, ja Väinämöisestä puhutaan Vienassa joskus Väinön poikana.¹⁷

Vesi vanhin veljeksistä -säkeen sisältävien runotyyppien ja -aihelmien verkostojen pohjalta voi jopa kysyä, onko Väinämöinen osaltaan veden personifikaatio tai sukulainen, tai onko vesi olennainen osa Väinämöistä. Parantamiseen ja kylvettämiseen liittyvässä motiivissa

16 Kartta- ja lajivisualisaatiohaut Octavo-pohjaisella lausekkeella <väinäm* OR väinämöine~2>.

17 Octavohaut ”väin* ty*”, ”väin* poi*” (sisältävät myös muita tuloksia).

ilmaus vanhan Väinämöisen vesi on vaihdettavissa Väinämöisen väen, hengen ja hien kanssa. Vesi on Väinämöisen tavoin vanhin eli väkevin, ja samalla tavoin Kalevan poika. Mielikuvat kuitenkin leviävät moneen suuntaan: runoperinne ei operoi yksiselitteisillä tai yhtenäisillä merkityksillä.

Vesi, väkevyys ja vanhuus

Tässä artikkelissa olen tarkastellut veteen vanhimpana voiteena tai veljeksenä liittyvää, moniaalle haarautuvaa aihelmaverkostoa. Nykykäytössä säemuoto ”Vesi vanhin voitehista” on yleisempi, kalevalamittaisen runon historiallisissa aineistoissa taas ”Vesi vanhin veljeksistä”. Lausahdus ei selvästikään ole kulkeutunut nykypäivään ensisijaisesti *Kalevalan* kautta, vaan itsenäisenä sananlaskunaan. Nykykulttuurissa sillä viitataan monenlaisiin puhtaaseen veteen, peseytymiseen ja puhdistautumiseen liittyviin merkityskenttiin. *Kalevalassa* Lönnrot kytkee sen raudan loitsuna osaksi itse rakentamaansa kristillissävytteistä maailman syntyä sekä näitä alkuaikojä koskevan tiedon luetteloä. Kansanrunoudessa sananlaskun ensisijainen käyttöyhteys on parannusloitsu. Aihelma kasvaa usein pidemmiksi muihinkin loitsuihin lomittuviksi jaksoiksi, joihin liittyy ajatus veden vanhuudesta sekä vanhuuden ja ensimmäisyyden antamasta väkevyydestä. Pitkien tekstien ohella myös lyhyiden loitsujen tai sananlaskurunojen käyttö näyttää olleen yleistä.

Monikäyttöiset Vesi vanhin -aihelmat ja näihin usein liittyvä Voiteen synty yhdistävät kansanrunousaineistossa etenkin tuleen, rautaan, löylyyn, puuhun, käärmeeseen ja pakkaseen liittyviä loitsuja ja mielikuvia. Usein aihelma esiintyy loitsuissa parantavana tai vahingon aiheuttaneiden ilmiöiden vaikutuksen kumoavana elementtinä. Se sopii myös parantamaan veden itsensä aiheuttamia vaivoja, ja sitä käytetään myös esimerkiksi veden väen kunnioittavaan puhuttelemiseen ja kosken tynnyttämiseen. Vesi ja Väinämöinen, molemmat väkeviä ja vanhimpia, näyttävät liittyvän läheisesti toisiinsa. Runoston Väinämöinen ei ole nyky-mielikuvien Aino-neidon ahdistelija, kansallisromanttinen bardi tai höperö vanhus, vaan myyttisen tiedon, väkevyyden ja vakauden henkilöitymä, mahdollisesti hitaasti liikkuvaan tai tyveneeseen veteen viittaavasta Väinä-elementistä polveutuva, siihen kuuluva, sen poika.

Vanhuus ja ensimmäisyys ovat itämerensuomalaisen runouden maailmassa keskeisiä määreitä. Vanhin tai ensimmäinen tietää eniten. Maailmaa ja sen toimijoita koskevalla tiedolla hallitaan ja järjestetään maailmaa. Vanhimmuus yhdistyy usein myös syntyjen ja alkuperien tuntemiseen. Asian, ilmiön tai olion myyttisen alkuperän tunteminen antaa mahdollisuuksia vedota siihen, hallita sitä tai ainakin saada sen kanssa neuvoteltaessa vahvempi asema. Ensimmäisenä syntynyt ”vaka vanha Väinämöinen” on myös ”tietäjä iänikuinen”, se, joka tietää ja on aina tiennyt. Vanhuus ja ensimmäisyys merkitsee suurinta tietämistä ja vaikuttamista. (Ks. esim. Tarkka 2005; Siikala 2012.)

Erilaisilla menetelmillä ja lukutavoilla suuresta runoaineistosta rajautuu eri kokoisia joukkoja ja hahmottuu vaihtelevia piirteitä. SKVR-hakemiston kautta löytyy 209 Vesi vanhin veljeksistä -runotyyppiin analysoitua tekstiä. Laskennallisesti näitä muistuttavia tekstejä on 50 prosentin samankaltaisuudella löydettävissä 41, joista 9 ei sisällä keskeisaihelmaa. Tekstihakujen avulla puolestaan löytyy 100 runotyyppin ulkopuolelle jäänyttä tekstiä, jotka sisältävät keskeisajatuksen vedestä vanhimpana. Samankaltaisuuslaskentaan perustuvien säeklustereiden kautta löytyy 404 vesi vanhin -ajatukseen liittyvää säettä. Hakemiston, sanhakujen ja säeklustereiden kautta hahmottuu erilaisia alueellisia jakaumia ja säkeiden, aihelmien,

tekstien ja runotyyppeiden välisiä yhteyksiä. Pelkän SKVR-hakemiston pohjalta jäisivät monet harvinaisemmat aiheiden ja säetyypin variaatiot ja käyttötavat huomaamatta.

Vesi vanhin -aihelmaa on tallennettu etenkin suomen kielen itämurteiden ja karjalan kielen läntisiltä alueilta, mutta ei lainkaan Virossa tai keskisen ja läntisen Inkerin inkeroisilta tai vatjalaisilta. Pisimmät toisinnokset löytyvät seuduilta, joilla on tallennusaikana muutenkin ollut tapana esittää pisimpiä runoja. Näiltäkin alueilta on silti tallennettu myös lyhyttä, muutaman säkeen sananlaskunomaista loitsurunoa. Varhaisimmat tässä artikkelissa mainitut tallenteet ovat peräisin 1700-luvulta, valtaosa 1800-luvulta ja 1900-luvun alkupuoliskolta. Aineistot liittyvät ennen kaikkea tallennusaikansa kontekstiin, mutta voivat kantaa jälkiä myös varhaisemmilta ajoilta. Lähteitä edeltävien perinnejatkumoiden tulkintaa pidetään tällä hetkellä hyvin epävarmana, sillä suullinen perinne voi varioida ja kehittyä monin eri tavoin.

Aineisto aukaisee laajan, monikäyttöisen mielikuvien ja motiivien verkoston, jossa vesi asetuu vanhimmaksi ja yhdistyy vahvasti myös Väinämöiseen. ”Vesi vanhin voitehista” -säkeen nykyinen sananlaskunomainen käyttö asettuu jatkumoon edeltävien suullisten käyttöjen kanssa, mutta vie mielikuvia uusiin suuntiin ja linkittyy ennemminkin nykykulttuurin proosamuotoisten ilmaisujen kuin laajan runokulttuurin kanssa. Paljon aiempia merkityksiä tai merkitystasoja on karsiutunut ja jäänyt käsittämättömiksi. ”Vesi vanhin voitehista” ei enää suoraan yhdisty veden ja löylyn parantavaan voimaan saati loitsuilla, maagisilla menettelyillä ja niiden ryydittämällä voiteilla parantamiseen. Nuoruutta ja uutuutta arvostavassa nykykulttuurissa ajatus vanhuuden ylivertaisuudesta ja väkevyydestä on vieras: jos jokin mainitaan vanhimmaksi, ei se tarkoita tämän olevan voimakkain tai väkevin. Emme myöskään enää rinnasta samankaltaisia tai samoihin kategorioihin liittyviä asioita sukulaisuustermein veljeksiksi ja sisaruksiksi tai pidä samalla tavoin merkityksellisenä sisarusten keskinäisiä ikäsuhteita. Sauna – parantamisen ja puhdistautumisen tila – kuitenkin yhdistää sekä historiallisia että nykyisiä käyttöjä.

Aineisto

Pikapuhtaus (ei kirjoittajaa). 2023. ”Kotisiivousvinkkejä, ennen ja nyt.” *Pikapuhtaus*. <https://pikapuhtaus.fi/kotisiivousvinkkejä-ennen-ja-nyt-pika-puhtaus-oy/>.

ERAB: *Eesti Regivärside Andmebaas*. 2003–. Koonneet Janika Oras, Liina Saarlo, Mari Sarv, Kanni Labi, Merli Uus ja Reda Šmitaite. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiiv. <https://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas>.

FILTER Visualizations. 2022–. Maciej Janicki sekä Kati Kallio, Eetu Mäkelä, Jukka Saarinen ja Mari Väina (Sarv). Demoversio. Helsingin yliopisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Eesti Rahvaluule Arhiiv.

Helsingin Uutiset 13.5.1863, no. 38.

Hirvonen, Matti. 2024. ”Vesi vanhin voitehista – pohjavesiä tuhlataan mm. vessan huuhteluun!” *Mielipide*. *Forssan lehti* 1.7.2024. <https://www.forssanlehti.fi/paakirjoitus-mielipide/6879177>.

Ilmarinen 8.7.1886, no. 78.

Janita (ei sukunimeä) 2020. ”Vesi vanhin voitehista.” Blogi. *TVA*. 27.2.2020. <https://tamperenuokra-asunnot.fi/blogi/vesi-vanhin-voitehista/>.

Kalevala. 1849. Koostanut Elias Lönnrot. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Avoimena kriittisenä editiona <http://kalevala.finlit.fi/>.

- Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot*. 2001–2024. Sanomalehdet. Helsinki: Kansalliskirjasto. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu>.
- Lönnrot, Elias. (1833) 1929. *Alku-Kalevala [Runokokous Väinämöisestä]*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias. 1835. *Kalewala taikka wanhoja Karjalan runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Minkkinen, Minna. 2019. "Vesi vanhin voitehista". *Vasen kaista* 20.10.2019. <https://vasenkaista.fi/2019/10/vesi-vanhin-voitehista/>.
- Octavo Ul: Finnic Oral Poetry*. 2017–. Eetu Mäkelä. <https://jiemakel.github.io/octavo-nui/#/search?endpoint=https%3A%2F%2Ffilter-octavo.rahtiapp.fi%2Ffilter%2F&level=POEM>. Helsingin yliopisto. [osoite on artikkelin ilmestyessä tilapäisesti poissa käytöstä CSC:n migraatioprosessin vuoksi].
- Runoregi*. 2022–. Maciej Janicki, Kati Kallio, Mari Väina (Sarv) ja Eetu Mäkelä. Helsinki ja Tartto: Helsingin yliopisto, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Eesti Rahvaluule Arhiiv. <https://runoregi.fi>.
- Savolainen-Kopra, Carita ja Tapani Hovi. 2012. "Pääkirjoitus: Vesi vanhin voitehista." *Duodecim* 128(17), 1 740–1 741. <https://www.duodecimlehti.fi/duo10484>.
- SKVR: *Suomen Kansan Vanhat Runot I–XV*. 1908–1948, 1997. Useita toimittajia. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Myös verkkopalveluna osoitteessa www.skvr.fi.
- Suomen Julkisia Sanomia* no. 33, 1.5.1862.
- Ulmanen, Katja. 2017. "Vesi on todellakin vanhin voitehista." *Satakunnan kansa* 14.10.2017. <https://www.satakunnankansa.fi/raumalainen/art-2000010169773.html>.
- Wiipurin Sanomat* 20.5. ja 25.5.1890, no. 114 ja 116.

Kirjallisuus

- Fingerroos, Outi ja Riina Haanpää. 2024. "Yhteisöllinen muisti ja paikallinen tieto." Teoksessa *Kestävä kulttuurisuunnittelu*, toimittaneet Eerika Koskinen-Koivisto ja Kaisu Kumpulainen, 131–146. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9870-7>.
- Frog. 2013. "The Parallax Approach: Situating Traditions in Long-Term Perspective." Teoksessa *Approaching Methodology*. 2nd revised edition, toimittaneet Frog ja Pauliina Latvala sekä Helen F. Leslie, 99–129. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Frog. 2019. "The Finnic Tetrameter – A Creolization of Poetic Form?" *Studia Metrica et Poetica* 6(1): 20–78. <https://doi.org/10.12697/smp.2019.6.1.02>.
- Frog. 2020. "Practice-Bound Variation in Cosmology? Movement between Worlds in Finno-Karelian Traditions." Teoksessa *Between the Worlds: Contexts, Sources and Analogues of Scandinavian Otherworld Journeys*, toimittaneet Matthias Egeler ja Wilhelm Heizmann, 566–690. Berliini: de Gruyter.
- Frog. 2021. "'Suomalainen koulukunta'. Suomalainen folkloristiikka metodisten jatkuvuuksien ja muuttuvien paradigmojen välillä." Teoksessa *Paradigma: Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*, toimittaneet Niina Hämäläinen ja Petja Kauppi, 59–88. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/ksvk.100>.
- Haavio, Martti. 1950. *Väinämöinen: suomalaisten runojen keskushahmo*. Porvoo: Werner Söderström.

- Harvilahti, Lauri. 1992. *Kertovan runon keinot: Inkeriläisen runoepiikan tuottamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Heiskanen, Irma ja Kaarina Kailo (toim.). 2006. *Ekopsykologia ja perinnetieto*. Helsinki: Green Spot.
- Huhmarniemi, Maria ja Arto O. Salonen. 2022. "Nykytaide luontosuhteen pilarina: Art li 2020 Biennaalin teokset tulevaisuuskeskusteluna." *Futura* 41(3): 16–25.
- Hukantaival, Sonja, Karolina Kouvola, Tiina Mahlamäki ja Alekski Moine. 2024. *Magiaa ennen ja nyt*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1497>.
- Hämäläinen, Niina, Reeta Holopainen, Marika Luhtala, Juhana Saarelainen ja Venla Sykäri. 2019–2021. *Avoin Kalevala: Kansalliseepoksen digitaalinen, kriittinen editio*. Osat I–III. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ilomäki, Henni. 2014. *Loitsun mahti*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Ilyefalvi, Emese. 2020. "Distant Reading of the Metadata of the Digitized Hungarian Charm Corpus." *Incantatio* 9: 113–132. https://doi.org/10.7592/Incantatio2020_9_Ilyefalvi.
- Issakainen, Tenka. 2012. *Tavallista taikuutta: tulkinta suomalaisten taikojen merkityksistä Mikko Koljosen osaamisen valossa*. Turku: Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5158-1>.
- Janicki, Maciej. 2022. "Optimizing the Weighted Sequence Alignment Algorithm for Large-scale Text Similarity Computation." Teoksessa *Proceedings of the 2nd International Workshop on Natural Language Processing for Digital Humanities*, toimittaneet Mika Hämäläinen, Khalid Alnajjar, Niko Partanen ja Jack Rueter, 96–100. Taipei: Association for Computational Linguistics <https://aclanthology.org/2022.nlp4dh-1.13/>.
- Janicki, Maciej. 2023. "Large-scale Weighted Sequence Alignment for the Study of Intertextuality in Finnic Oral Folk Poetry." *Journal of Data Mining and Digital Humanities, NLP4DH*, 1–13. <https://doi.org/10.46298/jdmdh.11390>.
- Janicki, Maciej, Kati Kallio ja Mari Sarv. 2023. "Exploring Finnic Written Oral Folk Poetry Through String Similarity." *Digital Scholarship in the Humanities* 38(1): 180–194. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac034>.
- Janicki, Maciej, Eetu Mäkelä, Mari Väina ja Kati Kallio. 2024a. "Developing a Digital Research Environment for Finnic Oral Poetry." *Baltic Journal of Modern Computing* 12(4): 535–547. <https://doi.org/10.22364/bjmc.2024.12.4.15>.
- Janicki, Maciej, Kati Kallio, Mari Väina ja Eetu Mäkelä. 2024b. "Runoregi: A User Interface for Exploring Text Similarity in Oral Poetry." *Proceedings of the 8th Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Conference* 6(1): 1–4. <https://doi.org/10.5617/dhnbpub.11523>.
- Kallio, Kati, Maciej Janicki, Eetu Mäkelä, Liina Saarlo, Jukka Saarinen ja Mari Sarv. 2023. "Eteneminen omalla vastuulla: Lähdekriittinen laskennallinen näkökulma sähköisiin kansanrunoaineistoihin." *Elore* 30(1): 59–90. <https://doi.org/10.30666/elore.126008>.
- Kallio, Kati ja Eetu Mäkelä. 2019. "Suullisen runon sähköisestä lukemisesta." *Elore* 26(2): 25–40. <https://doi.org/10.30666/elore.84570>.
- Kallio, Kati, Mari Väina, Maciej Janicki ja Eetu Mäkelä. 2024. "Bridging Northern and Southern Traditions in the Finnic Corpus of Oral Poetry." *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 94: 191–232. https://www.folklore.ee/folklore/vol94/finnic_corpus.pdf.
- Karlsson, Tuukka. 2022. *"Come Here, You Are Needed": Registers in Viena Karelian Communicative Incantations*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7801-5>.
- Knuuttila, Seppo. 2000. "Vastamaailma pinnan alla: Käsityksiä veteen liittyvistä uskomuksista." *Elore* 7(1): 1–4. <https://doi.org/10.30666/elore.78280>.

- Kohonen, Siria. 2020. "The Wraths of Fire: Contagion Heuristic and Intuitive Personification Processes in Early Modern Finnish-Karelian Conceptions of Illness." *Journal for the Cognitive Science of Religion* 5(2): 166–186. <https://doi.org/10.1558/jcsr.41026>.
- Kohonen, Siria. 2022. *Healing, Magic, and Mind: The Early Modern Finnish-Karelian Healing Tradition in Light of the Cognitive Science of Religion and Ritual Studies*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-8472-6>.
- Kohonen, Siria. 2021. "Something cold for skin burns?" Esitelmä konferenssissa *15th SIEF Congress "Breaking the Rules? Power, Participation, Transgression"*, 23.6.2021, online. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Kyllönen, Vesa ja Kristiina Näyhö: Veden perintö. Kirjallisuuden ja kulttuurien tutkimuksen valikoitu bibliografia. *Elore* 31(2). <https://doi.org/10.30666/elore.152146>.
- Lauerma, Petri. 2004. *Larin Parasken epiikan kielellisestä variaatiosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lintrop, Aado. 2024. "Kosmogooniline hari ja selestiline kiik." *Keel ja Kirjandus* 3: 219–237. <https://doi.org/10.54013/kk795a1>.
- Lähde, Ville. 2015. *Paljon liikkuvia osia*. Turku: Savukeidas.
- Mäkelä, Eetu, Kati Kallio ja Maciej Janicki. 2024. "Sources and Development of the Kalevala as an Example for the Quantitative Analysis of Literary Editions and Sources." *Digital Humanities in the Nordic and Baltic Countries Publications* 6(1): 1–12. <https://doi.org/10.5617/dhnbpub.11517>.
- Oras, Janika. 2008. *Viie 20. sajandi naise regilaulumaailm: Arhiivitektid, kogemused ja mälestused*. Tartto: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- Piela, Ulla. 2010. *Kansanparannuksen kerrotut merkitykset Pohjois-Karjalassa 1800- ja 1900-luvuilla*. Joensuu: Itä-Suomen yliopisto.
- Ripple, William J., Christopher Wolf, Jillian W Gregg, Johan Rockström, Michael E. Mann, Naomi Oreskes, Timothy M. Lenton ym. 2024. "The 2024 State of the Climate Report: Perilous Times on Planet Earth". *BioScience*, biae087. <https://doi.org/10.1093/biosci/biae087>.
- Saarelainen, Juhana. 2021. "Maailmansynty Kalevalassa." Teoksessa *Avoin Kalevala III*, toimittaneet Niina Hämäläinen, Marika Luhtala, Juhana Saarelainen ja Venla Sykäri. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <http://kalevala.finlit.fi/artikkelit>.
- Saarikivi, Janne. 2022. "Huomioita Agricolan psalttarin esipuheen jumalista." Teoksessa *Tonavan laakso: Eine Festschrift für Johanna Laakso*, toimittanut Jeremy Bradley, 382–401. Wien: Praesens Verlag.
- Salminen, Väinö. 1924. "Alkulause." *Suomen Kansan Vanhat Runot* III:3, [v–vi]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Salo, Unto. 1992. "Raudan synty: Rautatekniiikan varhaisvaiheista Suomessa". *Sananjalka* 34(1): 103–122.
- Sarv, Mari ja Risto Järv. 2023. "Layers of Folkloric Variation: Computational Explorations of Poetic and Narrative text Corpora." *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 90: 233–266. <https://doi.org/10.7592/FEJF2023.90.sarv.jarv>.
- Sarv, Mari, Kati Kallio ja Maciej M. Janicki. 2024. "Arvutuslikke vaateid läänemeresoome regilaulude varieeruvusele: 'Harja otsimine' ja 'Möök merest'." *Keel ja Kirjandus* 67(3): 238–259. <https://doi.org/10.54013/kk795a2>.
- Siikala, Anna-Leena. 2012. *Itämerensuomalaisten mytologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Soini, Katriina, Janne Hukkinen, Minna Kaljonen, Jarkko Levänen ja Johan Munck af Rosenschöld. 2022. "Mitä kestävyystiede on?" Teoksessa *Kestävyys avaimet: Kestävyystieteen keinoin ihmisen ja luonnon yhteisöön*, toimittaneet Tarja Halonen, Kaisa Korhonen-Kurki, Jari Niemelä ja Janna Pietikäinen, 17–43. Helsinki: Gaudeamus.
- Stepanova, Eila ja Frog. 2015. "Social Movement and a Structural Distribution of Karelian Ritual Genres." *RMN Newsletter* 10: 112–118.
- Suominen, Anniina, toim. 2016. *Taidekasvatus ympäristöhuolen aikakaudella: Avauksia, suuntia, mahdollisuuksia*. Helsinki: Aalto-yliopiston taiteiden ja suunnittelun korkeakoulu.
- Sykäri, Venla. 2020. "Digital Humanities and How to Read the Kalevala as a Thematic Anthology of Oral Poetry." *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 76: 29–54.
- Sykäri, Venla (tulossa): "Koostajasta tarinankertojaksi: Lönnrotin *Uusi Kalevala* ja runolaulajien malli." *Elore*.
- Särg, Taive. 2023. "Loomislaul alguste kiigel". *Keel ja Kirjandus* 11: 1076–1103. <https://doi.org/10.54013/kk791a2>.
- Tarkka, Lotte. 2005. *Rajarahvaan laulu: Tutkimus Vuokkiniemen kalevalamittaisesta runokulttuurista 1821–1921*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarkka, Lotte. 2020. "'Se oli neät moailman alku': Kosmogoninen mielikuvitus kalevalamittaisessa runossa." Teoksessa *Tuolla puolen, siellä jossakin: Käsityksiä kuvitelluista maailmoista*, toimittaneet Ulla Piela ja Petja Kauppi, 17–43. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Tarkka, Lotte. 2022. "Cosmogony in Vernacular Imagination and Beyond: Textualization of Finnic Origin Myths in the Kalevala". *Arv: Nordic Yearbook of Folklore* 77: 125–152.
- Tienaho, Jenni ym. 2021. "Salix spp. Bark Hot Water Extracts Show Antiviral, Antibacterial, and Antioxidant Activities – the Bioactive Properties of 16 Clones." *Frontiers in Bioengineering and Biotechnology* 9: 797939. <https://doi.org/10.3389/fbioe.2021.797939>.
- Timonen, Senni. 2004. *Minä, tila, tunne: Näkökulmia kalevalamittaiseen kansanlyriikkaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Vadén, Tere. 2006. *Karhun nimi: Kuusi luentoa luonnosta*. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seura.

Kiitokset

Kiitän kahta anonymiä vertaisarvioijaa erinomaisista ja tekstiä merkittävästi eteenpäin vieneistä kommentista. Artikkelini on kirjoitettu osana Suomen Akatemian hankkeita 333138 ja 346342 sekä Koneen säätiön rahoittamaa hanketta "Itämerensuomalaisen kansanrunouden muodon ja sisällön variaatio suhteessa kielelliseen ja etniseen historiaan". Sytykkeenä on toiminut Koneen säätiön vuosina 2022–2024 rahoittama luonnontieteen ja kulttuurin tutkijoita sekä taiteilijoita ja ruohonjuuritason toimijoita yhdistänyt Suomen vesistö-säätiön "Vesi vanhin voitehista – mitä ihmettä?" -hanke ja sen piirissä käydyt keskustelut. Artikkelini pohjautuu Suomen Akatemian rahoittaman FILTER-hankkeen (2020–2024) puitteissa erityisesti Maciej Janickin, Eetu Mäkelän, Jukka Saarisen, Liina Saarlom ja Mari Väinän (os. Sarv) kanssa tehtyyn tutkimukseen ja kehittämistyöhön. FILTER-hankkeen julkaisut ja linkit sen kehittämiin työkaluihin löytyvät osoitteesta <https://blogs.helsinki.fi/filter-project/>. Työkaluja pyritään mahdollisuuksien mukaan pitämään yllä myös hankkeen loppumisen jälkeen.

FT Kati Kallio on akatemiaturkija Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa ja folkloristiikan dosentti Helsingin yliopistossa.